

UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOSOFICKÁ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2012

Klára Tomanová

Univerzita Pardubice
Filosofická fakulta

Universalismus ve filosoficko-vedovatelském systému
J. A. Komenského
Klára Tomanová

Diplomová práce
Pardubice 2012

Prohlášení

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne.....

Klára Tomanová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Věře Schifferové, CSc. za obrovskou trpělivost při vedení mé diplomové práce, za čas, který věnovala jejímu čtení, za cenné rady a pomoc, kterou mi poskytla.

Také bych ráda poděkovala svým rodičům za psychickou i finanční podporu při studiu, trpělivost a důvěru.

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE
(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Klára Tomanová**
Osobní číslo: **H09733**
Studijní program: **N6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie**
Název tématu: **Universalismus ve filosoficko-vychovatelském systému J. A. Komenského**
Zadávací katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Diplomní práce se zaměří na tyto problémové okruhy: 1) Filosofie výchovy jakožto osobitý příspěvek Komenského evropskému myšlení (vztah k racionalismu 17. století, ontologické založení, theologické kořeny) 2) Geneze universalismu Jana Amose Komenského 3) Universalistická zásada omnes, omnia, omnino 4) Prostředky universální výchovy

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

KOMENSKÝ, J.A.: Obecná porada o nápravě věcí lidských I.-III. Praha:Svoboda, 1992. KOMENSKÝ, J.A.: De rerum humanarum emendatione consultatio catholica. Praha:Svoboda, 1992. PATOČKA, J.: Komeniologické studie I.-III. Praha:OIKOYMENH, 2003. QUICK, R.H.: Vychovatelští reformátoři. V Praze:Jan Laichter, 1897. PALOUŠ, R.:Čas výchovy. Praha:SPN, 1991. PATOČKA, J.: Filosofie výchovy. Praha, 1997. PALOUŠ, R.: K filosofii výchovy. Praha:SPN, 1991. SCHALLER, K.: Studie k systematické pedagogice. Praha, 1993.

Vedoucí diplomové práce: **PhDr. Věra Schifferová, CSc.**
Katedra filosofie

Datum zadání diplomové práce: **30. dubna 2010**

Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2012**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

PhDr. Aleš Prázný, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2010

Souhrn

Práce pojednává o universalismu výchovateleské nauky Jana Amose Komenského. Pozornost je tu věnována vztahu jeho výchovateleské nauky k racionalismu 17. století, jejím filosofickým základům a theologickým kořenům.

Práce je zaměřena i k problému geneze universalismu v díle Komenského od *České Didaktiky* až po *Všeobecnou poradu o nápravě věcí lidských*. Dále pak je tu osvětlena zásada Komenského universalismu omnes – omnia - omnino. Pozornost je věnována i prostředkům Komenského universální výchovateleské nauky, novým pansofickým školám, knihám a učitelům.

Cílem Komenského výchovateleských snah byl problém, jak vychovat člověka, aby byl skutečně lidským. Komenského filosoficky a theologicky založená universální výchovateleská nauka je v komeziologii 20. století oceňována jako „pedagogika obratu“, jež má člověka dovést k duchovní konverzi, překonat jeho egocentrismus a učinit z něj universální bytost, obrácenou k celku světa. Také těmto otázkám je v práci věnována pozornost.

Klíčová slova

universalismus, J. A. Komenský, J. Patočka, zásada omnes-omnia-omnino

Summary

The thesis deals with the universalism of Jan Amos Komenský educate science. The thesis pays attention to the relation between his educate science and the rationalism of the 17th century, its philosophical foundations and theological roots.

The thesis focuses also on the problem of the genesis of universalism in Komenský's work from *Czech diacritics* up to *General discussion about correction of the human affairs*. Farer there is lighted up Komenský's universalism principle omnes – omnia - omnino. The thesis pays also attention to the resources of Komenský's universal educate science, new pansofic schools, books and teachers.

The goal of Komenský's educate endeavour was a problem of how to educate a person to be really human. Philosophicaly and theologicaly based Komenský's universal educate science is appreciated in the komeniology of the 20th century as a “pedagogy of the turnover” that should lead a person to the mental conversion, to overcome his egocentrism and make him an universal body directed at complex world. These questions are also mentioned in the thesis.

Key words

universalism, J. A. Komenský, J. Patočka, principle omnes-omnia-omnino

Obsah

Úvod.....	9
1. kapitola.....	12
Komenský jako filosof výchovy	12
2. kapitola.....	17
Výchova Komenského jako racionalistický koncept	17
3. kapitola.....	21
Ontologické základy a křesťanské kořeny Komenského výchovného systému	21
4. kapitola.....	29
Vývoj universalismu v Komenského díle.....	29
5. kapitola.....	37
Zásada omnes, omnia, omnino.....	37
6. kapitola.....	54
Prostředky vševýchovy	54
Závěr.....	64

Úvod

Východiskem diplomové práce je universalismus ve výchovném systému Jana Amose Komenského. V souladu s tendencemi své doby usiloval český pedagog ve výchově o jednotu a celkovost. Výchovný proces, jehož hlavním smyslem je směřování k celkovosti a universalitě, je pro něj podstatou světa. „Výchova má člověka učinit bytostí celku, univerzálním tvorem, který je schopen zúčastnit se díla dotvoření světa a který vnitřním obratem, oproštěním od partikularismu labyrintní situace a od sobeckého ulpění na sobě jako věci znovu nalezne svou ztracenou lidskost.“¹

Universalismus v díle Komenského prochází několika stupni. Prvky universalismu se objevily již v *České didaktice*, ale vrcholné formy dosáhl až ve *Všeobecné poradě o nápravě věcí lidských (De rerum humanarum emendatione consultatio catholica)*, „...která si výslovně klade za úkol soustředit veškeré myšlení lidské, směřující k jednotě, k harmonii, k celkovosti – prostě k universalitě.“²

Ve *Všeobecné poradě...* je universalismus výchovy zajištěn především zásadou omnes, omnia, omnino. Komenský vyžaduje, aby byli učeni všichni, kdo se narodili jako lidské bytosti, všemu, co zjevil Bůh a je možné se naučit, a to všestranně, tj. k pravdě a pravé moudrosti. Přál si, aby „...všichni lidé byli přiváděni ke vzdělání, a to ke vzdělání univerzálnímu a vzdělání důkladnému, které je proměněno v nové lidi, skutečně v opravdový obraz Boží.“³ Pokud budou splněny tyto tři podmínky, stane se pak výchova skutečně vševýchovou.

Také prostředky vševýchovy pojal Komenský naprosto universalně. Navrhl zcela nový výchovný systém, který se neomezoval pouze na školskou výuku, ale obsáhl celý lidský život od početí do smrti. Komenský byl přesvědčen,

¹ SCHIFFEROVÁ, V. *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku*. In: *Pojetí světa v díle Jana Amose Komenského*. Aleš Prázný, Věra Schifferová (edd.). Univerzita Pardubice, 2009, s. 188.

² PATOČKA, J. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, in: *týž, Komeniologické studie I*. Praha: OIKOYMENH, 2003, s. 199.

³ KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedia*, kap. Vstup, § 3. In: *týž, Obecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. III., Praha: Svoboda, 1992, s. 11.

že výchova a vzdělání nejsou výsadou mládí, přestože je podle něj k tomu tento věk ideálně uzpůsoben, ale jistým způsobem se člověk učí po celý svůj život. Proto jej rozdělil na osm etap a ke každé z nich připojil odpovídající školu. Největší péči však věnoval výchově na počátku lidského života, protože tady se utváří základy, na kterých stojí celá lidská osobnost, její charakter i vzdělání.

Výchova a výuka mladých lidí, by podle Komenského měla probíhat v universálních školských institucích, kde se žáci hromadně cvičí k plné moudrosti, dobrým mravům a pravé vzdělanosti. Takto pansoficky reformovaný systém Komenský nazval Panscholia. O vzdělání dětí mají pečovat universální učitelé, kteří by měli být schopni požadované učivo všemi způsoby přizpůsobit chápavosti všech svých žáků v různých věkových kategoriích. Toto všeučitelství Komenský nazval Pandidaskalia. Látka výuky by měla být obsažena v universálních učebnicích, které by měly být pro pansoficky reformovanou výchovu a výuku upraveny. Komenský nazval soubor takových knih Pambiblia, tedy všeknižnictví.

Takto reformovanou universální výchovu pojal český myslitel za prostředek nápravy. Kořeny jeho universální výchovy jsou v křesťanském náboženství, především v jeho chiliastické víře. V souladu s ní Komenský věřil v brzký konec světa, konečný soud a následné nastolení tisícileté vlády Krista. Byl ale také přesvědčen, že člověk je schopen dobrým, mravným a bohabojným životem, výsledek konečného soudu ovlivnit a tak svou aktivitou přispět ke svému spasení. Prostřednictvím pansofické výchovy chtěl napravit upadající společnost a každému člověku tak umožnit věčný život v dokonalé harmonii se svým Stvořitelem.

V historii byla Komenského vševýchova posuzována především z pedagogického hlediska a filosofické základy jeho vychovatelské nauky byly opomíjeny. Podle Jana Patočky lze ovšem Komenského myšlení porozumět pouze tehdy, budeme-li na ni nahlížet v jednotě komponent vševědy, všenápravy a vševýchovy. „Problém filosofie J. A. Komenského nabude teprve tehdy podoby přístupné vědeckému zkoumání, pojme-li se historicky, jako otázka geneze myšlenek

vševědných, pedagogických a všenápravných, jejich genetické souvislosti, významu různých filosofických námětů, podnětů a proudů pro formování idejí Komenského.“⁴ K tomu přihlížím i ve své práci. Pokouším se neodtrhovat od sebe filosofické základy od theologických kořenů a dalších Komenského konceptů, především všenápravných.

⁴ PATOČKA, J. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, cit. d., s. 169.

1. kapitola

Komenský jako filosof výchovy

Názory na Komenského filosofii se v různých dobách a u různých myslitelů v mnoha ohledech podstatně lišily. Jak upozornil Jan Patočka ve stati *Názory na filosofii Komenského*, v názorech jednotlivých myslitelů se často odrážel vztah celých směrů, popřípadě epoch ke Komenskému. Komenského filosofii byla období věcné střízlivosti nakloněna méně než období větší citové a životní vroucnosti. Patočka považoval za velmi důležité, aby v interpretaci Komenského filosofie jakékoli subjektivní postoje ustoupily do pozadí a aby byly nahrazeny objektivnějšími a historicky přesnějšími stanovisky, která by věcně ukázala souvislost filosofické, theologické i pedagogické stránky Komenského soustavy.⁵

Podle R. H. Quicka před Komenským „...nebylo filosofického ducha, jenž by se byl také prakticky obíral vychovatelstvím...Komenský byl zároveň i filosofem, jenž čerpal poučení z Bacona, i praktickým učitelem...“⁶ Patočka připomněl, že někteří Komenského současníci (například polský učenec Jan Jonston) kladně hodnotili filosofický obsah jeho děl, zvláště pak jazykových příruček. Jiní naproti tomu projevovali nedůvěru k jeho ústřední filosofické myšlence, k myšlence vševědy, a to zejména z theologických důvodů. Zakladatelé moderního mechanismu, francouzští myslitelé René Descartes a Marin Mersenne, považovali Komenského za významného myslitele, avšak odmítali jeho spojování filosofie s theologií. Také Gottfried Wilhelm Leibniz pojímal našeho myslitele jako závažného filosofa.⁷

Naopak osvícenští myslitelé (Bayle, Adelung) jej zatracovali kvůli iracionální komponentě jeho myšlení. Považovali ho za snílka a blouznivce.

⁵ Srov. PATOČKA, J. *Názory na filosofii Komenského*, in: týž, *Komeniologické studie III*. Praha: OIKOYMENH, 2003, s. 13.

⁶ QUICK, R. H. *Vychovatelští reformátoři*. Praha: Jan Laichter, 1897, s. 107.

⁷ Srov. PATOČKA, J. *Názory na filosofii Komenského*, cit. d., s. 13-14.

V Německu v této době podnítil zájem o Komenského osvícenský filosof Johann Gottfried Herder. U našeho myslitele Herder oceňoval především úsilí o nápravu upadlé lidské existence, která vyústila ve všenápravný koncept. Svou prací o Komenském se Herder zasloužil o rehabilitaci Komenského–filosofa, pansofa a sociálního reformátora.

V české komeniologické tradici v 19. století byla Komenského filosofie ve stínu jeho pedagogiky. Řada českých myslitelů od sebe striktně oddělovala Komenského–filosofa a Komenského–vychovatele a studovala pouze jeho vychovatelství bez filosofie. Jak upozornil Jan Patočka: „Nedůvěra ke Komenskému-filosofu nechávala u takových autorů nedotčenou velikost Komenského-pedagoga, který byl pojat úplně z hlediska moderního, bez souvislosti se svou historickou situací.“⁸

Podobně jako v 18. století v Německu Herder, zasloužil se v Čechách o rehabilitaci Komenského–filosofa na počátku 20. století T. G. Masaryk. Masaryk v Komenském našel inspiraci, zejména v jeho humanitních ideálech. Stejně jako Herder, Masaryk oceňoval Komenského všenápravné snahy, které hodnotil jak z theologického hlediska, tak také z pohledu filosofie. Na celý jeho myšlenkový systém pohlížel jako na syntézu theologických a filosofických komponent a tím jej opět zařadil do dějin filosofie.

V první polovině 20. století se u nás objevily také kritické názory na Komenského filosofii. Například Emanuel Rádl považoval jeho filosofii za přecitlivělou a málo skutečnou a samotného Komenského pokládal za slabého filosofa. „Chtěl všechny rozpory urovnat, zpopularizovat filosofii, aby se hodila i pro děti, a stavěl všechno na cit, který jedině v Bohu nachází upokojení. Tomuto zharmonizovanému a přecitlivělému vědění říkal pansofia.“⁹ Vytýkal Komenskému pesimismus: „Viděl v tomto labyrintu světa všechno v černých

⁸ Tamtéž, s. 15.

⁹ RÁDL, E. *Dějiny filosofie II: novověk*. Praha: Votobia, 1999, s. 275.

barvách a jen v ráji srdce nacházel upokojení.“¹⁰ Celkově považoval Rádl Komenského za typického evangelíka své doby, u něhož se horečná snaživost a prostá víra v moc království ducha spojovala s pasivním pesimismem a mystikou.¹¹ Podobně se ke Komenskému stavěli i jiní čeští myslitelé, projevovali nedůvěru a podezíravost k jeho filosofii a oddělovali jeho pedagogiku od filosofických konceptů.¹²

Naopak kladně Komenského filosofii hodnotil Dietrich Mahnke, který Komenského podle Patočky považoval za nejvýznačnějšího představitele barokního universalismu před Leibnizem a za jednoho z hlavních představitelů racionalismu 17. století.¹³

Pohled na filosofii Komenského se radikálně proměnil v důsledku objevů některých jeho děl, k nimž došlo ve 30. letech 20. století. Nejdůležitější tu byl objev *Obecné porady o nápravě věcí lidských*, kterou v letech 1934-1938 našel Dmytro Čyževskij v knihovně hallského sirotčince. Čyževskij také prohlásil, že díky hallským nálezům je „rozhodnuta otázka o tom, zda Komenský měl samostatný systém filosofický, nebo ne, ve smyslu kladném.“¹⁴ Nalezené spisy se staly podnětem k dalekosáhlé revizi pohledu na Komenského–filosofa a Komenský byl postaven po bok nejvýznamnějším evropským myslitelům. Výrazným způsobem se o to zasadil náš nejvýznamnější interpret Komenského filosofie Jan Patočka. Ke Komenskému přistupoval důsledně jako filosof k filozofovi, bez předchozích hodnotících soudů, nepředpojatě. V tomto smyslu se vyjádřil Klaus Schaller ve stati *Pedagogika obratu*. „Patočka se věnoval Komenskému jako filosof, jako fenomenolog vycházející od Husserla a pokračující přes Heideggera až po francouzské fenomenology jako Sartre a Merleau-Ponty, kteří překonávají subjektivismus husserlovské fenomenologie

¹⁰ Tamtéž, s. 167.

¹¹ Srov. tamtéž.

¹² Srov. PATOČKA, J. *Názory na filosofii Komenského*, cit. d., s. 16-17.

¹³ Srov. tamtéž, s. 17.

¹⁴ Tamtéž, s. 18.

a věnují pozornost principiálnímu a faktickému bytí člověka na světě; přitom umožní asubjektivistickou fenomenologii a neegologickou antropologii.“¹⁵

Patočka v Komenském spatřoval především filosofa výchovy. V jednom ze svých dopisů Stanislavu Sousedíkovi výslovně napsal, že je „...Komenského třeba pojímat jako filosofa, ale jako podstatně filosofa výchovy...“¹⁶ Podobně se ostatně Patočka vyjádřil o šestnáct let dříve ve stati *Filosofické základy Komenského pedagogiky*: „Filosofie Komenského je filosofií vychovatele. Celá směřuje k pojmu výchovy.“¹⁷ Podle Patočky je Komenského filosofie výchovy jeho nejvýznamnějším osobitým příspěvkem dějinám evropského myšlení. Je to „...pokus o nový celkový systém myšlenkový, který nevycházel z tradiční scholastiky, nýbrž stavěl se k ní kriticky, který nechtěl být ani výlučně filosofický, ani dogmaticky theologický, nýbrž chtěl tvořit jednotný střed mezi obojím a reformou vědění uvedeného v jediný systém přispět k praktickému napravení lidských věcí.“¹⁸

Ve stati *Jan Amos Komenský a dnešní člověk* Patočka uvedl, že problematikou, na niž se Komenský zaměřil, nebyla říše člověka jako u jiných myslitelů sedmnáctého století, ale člověk sám. Člověk jako opravdu lidská bytost. Člověk se ale lidským nestává narozením, lidskost je potenciál, který člověk během svého života rozvíjí, musí jej uchopit jako své poslání a pracovat na něm. „Je-li člověk zde, neznamená to ještě, že je opravdu lidský. Opravdu lidským se člověk může a musí teprve stát.“¹⁹ Problémem Komenského bylo učinit a udržet člověka „otevřeným“, „...totiž schopným neuzavírat se do sebe sama, nepřikládat sobě nebo některé složce života absolutní hodnotu, která pak způsobí, že se v životě setkáváme pouze se sebou samými, vlastními

¹⁵ SCHALLER, K. *Pedagogika obratu*. In: *týž Comenius 1992: Gesammelte Beiträge zur Jubiläumsjahr*. Sankt Augustin: Academia-Verlag, 1992, s. 345

¹⁶ PATOČKA, J. *Korespondence s komeniologií I*. Praha: OIKOYMENH, 2011, s. 341

¹⁷ PATOČKA, J. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, cit. d., s. 198.

¹⁸ PATOČKA, J. *Základní filosofické myšlenky J. A. Komenského v souvislosti se základy jeho soustavného vychovatelství*, in: *týž, Komeniologické studie I*, cit. d., s. 263.

¹⁹ PATOČKA, J. *Jan Amos Komenský a dnešní člověk*, in: *týž, Komeniologické studie II*. Praha: OIKOYMENH, 1998, s. 354.

představami, koncepty a úmysly...²⁰ Do sebe obrácený, „uzavřený“ člověk musí projít zásadní proměnou založenou v samotném jeho bytí. „Lidská bytost, která stojí jen na sobě a je v sobě uzavřená, se musí otevřít pro tento svět – to je aktem existenciální konverze.“²¹ Ve zmíněné stati Patočka uvedl, že řešením tohoto problému byla pro Komenského, podobně jako pro myslitele klasického řeckého období, výchova. Nikoli však výchova, jak ji pojímali například Platón a Aristoteles, výchova vyvolených, ale výchova člověka vůbec. Výchova „...každého člověka zvlášť a všech dohromady, výchova ne jako pouhá příprava pro vlastní život, nýbrž výchova jako samotná hlavní složka a páteř života sama...“²² Výchova k lidskosti má vyvést člověka z labyrintu světa, z jeho uzavřenosti a otevřít člověku přístup k věcem a jejich porozumění, cestu k druhým a k celku. Patočka upozornil, že taková výchova, směřující k lidskosti je „...hlavní „věc“ člověka, skrze kterou všechna ostatní specifika lidskosti mohou teprve existovat.“²³ Není to nějaká speciální výchova, která upravuje a rozvíjí lidské vlohy a schopnosti a má člověku zajistit určité vlastnosti. „Výchova člověka k lidství leží mnohem hloub, tam, kde se tvoří, koncipují, kritizují, potvrzují a utvrzují všechny cíle a základní možnosti člověka.“²⁴

²⁰ PATOČKA, J. *O filosofii J. A. Komenského*, in: *týž, Komeniologické studie II*, cit. d., s. 296.

²¹ SCHALLER, K. *Pedagogika obratu.*, cit. d., s. 352.

²² PATOČKA, J. *Jan Amos Komenský a dnešní člověk*, cit. d., s. 354.

²³ *Tamtéž*, s. 357.

²⁴ *Tamtéž*.

2. kapitola

Výchova Komenského jako racionalistický koncept

Jan Patočka ve stati *Komenský a hlavní filosofické myšlenky 17. století* upozornil, že 17. století je dobou střetu dvou velkých myšlenkových rozvrhů. Na jedné straně se uzavírá středověký ideový rozvrh a styl života, na druhé straně začíná doba nových ideových koncepcí, doba moderního racionalismu.²⁵

S nástupem racionalismu v 17. století přichází změna v pohledu na svět. V této době nastal podle Patočky „...hluboký přerod v nazírání na vztah člověka k přírodě, k společnosti i k sobě samému.“²⁶ Tuto změnu lze podle něj označit za racionalizaci těchto vztahů. Všechny tyto vztahy člověka nyní nově procházejí myšlenkovou analýzou a kritikou.²⁷ Objevuje se tendence tyto vztahy racionalizovat, tj. „...zpřehlednit a zvládnout je tak, aby se člověk stal jejich pánem, řidičem a ovladatelem.“²⁸

Patočka ve zmíněné stati rozlišil čtyři základní vztahy, jež jsou základem čtyř velkých racionalistických koncepcí 17. století. Jsou jimi: vztah člověka k přírodě, k společnosti, především státní, k dějinám a k výchově a vzdělání, jež tvoří kontinuitu celé společnosti a možnost jejího pokroku.²⁹

Největší a nejdůležitější racionalistický koncept řeší podle Patočky vztah člověka k přírodě. Tradiční pojetí přírody, které nechávalo věci být jak jsou, neposkytovalo praktické úspěchy a nepomáhalo člověku plnit jeho poslání.³⁰

²⁵ Srov. PATOČKA, J. *Komenský a hlavní filosofické myšlenky 17. století*, in: týž, *Komeniologické studia I*, cit. d., s. 138.

²⁶ PATOČKA, J. *Základní filosofické myšlenky J. A. Komenského v souvislosti se základy jeho soustavného vychovatelství*, cit. d., s. 258.

²⁷ Srov. tamtéž.

²⁸ PATOČKA, J. *Komenský a hlavní filosofické myšlenky 17. století*, cit. d., s. 138.

²⁹ Srov. tamtéž.

³⁰ Srov. PATOČKA, J. *Základní filosofické myšlenky J. A. Komenského v souvislosti se základy jeho soustavného vychovatelství*, cit. d., s. 259.

Jeden z velkých myslitelů této doby, Francis Bacon z Verulamu, byl přesvědčen, že člověk si má přírodu podrobit a ovládnout ji, aby ji mohl poznat a tím si zaručit skutečné vědění. Tento přístup však podle Patočky vychází stále ještě z tradičního myšlení středověku, „...jemuž je pravda obsažena v samotných věcech, v jejich vnitřním ustrojení.“³¹ Racionalistické tendence podle něj mnohem lépe vystihovala metoda René Descarta. „Zde metodické vodítko nevyplývá z věcí samých, nýbrž z našich požadavků na věci, z jejich vztahů k lidskému rozumu a jeho potřebám jistoty a zřejmosti.“³² Počátkem 17. století tak poměr člověka k přírodě získává racionální podobu v matematické přírodovědě.

Inspirováni vzorem matematické přírodovědy začali myslitelé, jako byli například Hobbes či Locke, stejnému rozboru podrobovat vztah člověka ke společnosti. Také společnost, především společnost státní, a její fungování, měla být podrobena objektivní analýze, aby byl člověk schopen ji ovládnout a nastolit tak řád a mír.³³ „Myšlenka na vědu o společnosti, hlavně státní, postupující objektivními metodami a tvořící podklad pro racionální politiku, se odtud stává trvalým námětem moderních myslitelů.“³⁴

Třetí velký racionalistický koncept, který řeší otázku vztahu člověka k vlastní historické minulosti, rozvíjí na počátku 18. století italský filosof a historik Giambattista Vico. Jeho historická metodologie, „...prvně poukazující jasně k tomu, že dějiny nejsou pouhá antikvářská kronika, nýbrž že jsou skutečným sebepoznáním člověka...“³⁵, vychází ze středověkého pojetí analogie mezi výtvorem absolutního ducha a lidským tvořením v dějinách.³⁶ Základem Vicovy historické metody, která rekonstruuje minulost pomocí pochopení

³¹ Tamtéž.

³² Tamtéž.

³³ Srov. tamtéž, s. 260.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ PATOČKA, J. *Komenský a hlavní filosofické myšlenky 17. století*, cit. d., s. 139.

³⁶ Srov. PATOČKA, J. *Základní filosofické myšlenky J. A. Komenského v souvislosti se základy jeho soustavného vychovatelství*, cit. d., s. 260.

lidských idejí a projektů, je teze, že „pouze to, co jsme sami vytvořili, můžeme také adekvátně poznat.“³⁷

V oblasti výchovy a vzdělání provedl podobnou racionalizaci Jan Amos Komenský. Patočka výslovně napsal, že „...jeho myšlenky, vytvořené v tomto rámci, vedly k neméně důležitému projektu, než je racionalizace lidského vztahu k přírodě, k občanské společnosti, k historické minulosti, vedly k racionalizaci výchovy vytvořením první skutečné soustavy pedagogických pojmů (a následkem toho k založení moderní pedagogické vědy), bez níž nemůže existovat moderní školská a pedagogická praxe vůbec, a tím ani kulturní kontinuita moderního lidstva.“³⁸ Pro racionalizaci výchovy je podle Patočky velmi důležité zaměření na celek a veškerenstvo. Bez něj by nauka o výchově neměla soustavný základ a oporu. Patočka ve stati uvedl, že ačkoli Komenského výchovná soustava je racionalistickým konceptem, její soustavný základ nemá nic společného s Descartovou racionalistickou koncepcí matematické přírodovědy. Dokonce je proti ní v opozici, ačkoli se mnozí komentátoři Komenského myšlenek snažili příbuznost mezi zákony výchovného procesu a zákony matematické přírodovědy nalézt.³⁹ „Ve skutečnosti Komenského problémem nebyly racionální zákony výchovného procesu, nýbrž racionalizace dané výchovné a vyučovatelské skutečnosti promyšlením hlavních pojmů a problémů v ní obsažených.“⁴⁰ Jak Patočka napsal, ve vychovatelské zkušenosti chyběla vodítka k oné racionalizaci, protože výchovný systém jeho doby nebyl ani jednotný, ani metodický. Komenský tak musel výchovu rozebrat jako umění či dovednost a z této analýzy vyvodit její cíle, prostředky a metody. „Cíle převzal Komenský z ideálů své soudobé, reformačně křesťanské společnosti. Prostředky výchovy byly mu „tři knihy Boží“, totiž kniha přírody, svědomí a Písem, mezi nimiž viděl dalekosáhlou shodu. Způsob vyvodil opět z našich přirozených

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Tamtéž, s. 261.

³⁹ Srov. PATOČKA, J. *Komenský a hlavní filosofické myšlenky 17. století*, cit. d., s. 140.

⁴⁰ Tamtéž.

schopností podle analogie přírodních procesů a lidských umění či dovedností jiných než výchova.⁴¹

Všechny tyto čtyři velké racionalistické koncepce podle Patočky nevycházejí ze stejného pojetí, nelze na ně nahlížet jako na jedinou myšlenkovou soustavu ve smyslu logického sledu. I přes to, že jsou všechny založeny na stejných myšlenkách racionalizace, katalogizace, zpřehlednění a všeovládnutí, každá z nich je specifická nejen svým oborem, ale také zorným úhlem pohledu na veškerenstvo. „Matematická přírodověda přináší pojem a problém přísné zákonitosti všeho dění, moderní státověda vidí veškerenstvo pod pojmy prospěchu a boje sil, historie pod pojmem tvorby a pokračujícího navazování, moderní pedagogika pod pojmem výchovy.“⁴² Každá z nich se na celek světa dívá pod zorným úhlem svých nejzákladnějších a nejvlastnějších pojmů.⁴³ Přesto jsou však všechny čtyři jistými mezníky na cestě od středověké pasivní objektivnosti k modernímu aktivnímu humanismu. „Východisko této cesty je středověké nazírání, které vidí člověka a jeho život, v životě proces poznání a samu pravdu objektivně a theocentricky jako síť objektivních vztahů, do nichž je člověk pasivně zařazen a v nichž mu zbývá pouze přijmout své místo, kde člověk mnohem méně koná a řídí, než je sám řízen a utvářen. Posledním cílem této cesty je potom zcela autonomní člověk, který má sám sebe úplně v rukou a řídí i utváří nejen svůj vztah k přírodě, ale i k společnosti a k sobě samému.“⁴⁴

⁴¹ Tamtéž, s. 141.

⁴² Tamtéž, s. 139.

⁴³ Srov. tamtéž.

⁴⁴ PATOČKA, J. *Základní filosofické myšlenky J. A. Komenského v souvislosti se základy jeho soustavného vychovatelství*, cit. d., s. 260.

3. kapitola

Ontologické základy a křesťanské kořeny Komenského výchovného systému

Základním kamenem celého Komenského díla je jeho křesťanská víra. Ve stati *O filosofii J. A. Komenského* Patočka upozornil, že ostatně Komenský o sobě ve *Velké didaktice* prohlásil: „...všechno, co jsem psal o didaktice, psal jsem jako theolog“.⁴⁵ Podle Patočky byl Komenský v theologii „...myslitelem malé původnosti...“⁴⁶ Osou celého jeho díla je filosofie, nikoli theologie. „Jeho nejvlastnější zájem leží jinde: je ve filosofii vzdělávání a vzdělanosti, která ovšem má základ theologický, jak ostatně u theologa a člověka 17. věku není jinak možné.“⁴⁷

Komenský svou vychovatelskou nauku vybudoval na ontologických základech. Původní Komenského metafyzika byla aristotelská. Později se hlavními metafyzickými předpoklady jeho vychovatelské nauky staly především náměty převzaté z novoplatonské tradice, jako například světelná mystika a metafyzika, všeobecná harmonie, paralelismus jsoucen apod. „Novoplatónství samo, zejména v jeho rozmanitých renesančních podobách, pak bylo pro Komenského hlavním metafyzickým inspiračním zdrojem.“⁴⁸

Při vytváření své vychovatelské nauky se Komenský inspiroval myšlenkou emanace, kterou rozvíjeli myslitelé ještě v předkřesťanském období a kterou křesťanští novoplatonikové upravili podle potřeb své věrouky.

⁴⁵ PATOČKA, J. *O filosofii J. A. Komenského*, cit. d., s. 598.

⁴⁶ PATOČKA, J. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, cit. d., s. 175.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ SOUDILOVÁ, V. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*. In: *Comenius redivivus: Příspěvky k filosofii výchovy*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy: Spolek absolventů a přátel Univerzity Karlovy, 1991, s. 66.

Původní novoplatonské učení pojímalo boha jako filosofický princip prvotního, jediného bytí. Toto prvotní bytí je vším a z něho vše pochází. Emanáční učení rozvíjel například Plotinos, podle něhož onen božský původní princip svým bytím překypuje nebo také vyzařuje jako slunce sebe sama, ale ze svého dokonalého bytí samo nic neztrácí. V důsledku této emanace z něho vycházejí stále nižší, méně dokonalé stupně jsoucna. Je to cesta směrem dolů, pokles či pád.⁴⁹ Analogií emanace je nauka o pádu a vykoupení.

Komenský uchopil novoplatonské emanační schéma zcela novým způsobem. Nově pojal člověka jako aktivní činorodou bytost, schopnou podílet se na božím díle. Podle Jana Patočky prošly všechny racionalistické koncepce 17. století vývojem na cestě od středověké pasivní objektivnosti k modernímu aktivnímu humanismu. Ideálem byl autonomní člověk, který by měl svůj vztah k přírodě, k společnosti i k sobě samému zcela ve svých rukou. V sedmnáctém století tohoto ideálního cíle nebylo dosaženo, avšak „důležitou etapou je zde pojetí, kdy člověk je sice ještě zařazen do celkového kosmického plánu, který není jeho dílem, ale kdy jeho úlohou není již pouhé přijímání, nýbrž aktivní spolutvoření, spolupráce na něm, aktivně plněné poslání, kdy zvýšení lidské samostatnosti, svobody, vzdělanosti a osvícenosti je pojato jako úkol, který je člověku právě určen ve světovém celku.“⁵⁰ A právě na tomto stanovisku stojí v oblasti výchovy a vzdělání Komenský. Emanáční schéma je u něj nově pojato „s akcentem na činorodost člověka a jeho humanizační kreativitu při vytváření dalších světů na cestě jeho návratu k původní božské jednotě a harmonii.“⁵¹

Na tuto Patočkovu interpretační zásluhu poukázal německý komeniolog Klaus Schaller: „Patočka ukazuje, že Komenský se svou pansofií stojí jistě v dlouhé tradici, z níž mnoho přejal. A přesto Komenského pansofie získává

⁴⁹ Srov. TRETERA, I. *Nástin dějin evropského myšlení: (od Thalety k Rousseauovi)*, Praha; Litomyšl: Paseka, 1999, s. 128.

⁵⁰ PATOČKA, J. *Základní filosofické myšlenky J. A. Komenského v souvislosti se základy jeho soustavného vychovatelství*, cit. d., s. 260.

⁵¹ SCHIFFEROVÁ, V. *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku.*, cit. d., s. 185.

tímto převzetím vlastní a originální formu velmi praktického smyslu: v centru zájmu nestojí jako u tradičních novoplatonských filozofů emanace, totiž odvrácení stvořených světů od Boha, nýbrž díky člověku návrat všech stvořených věcí k Bohu.⁵²

Komenský své stupňovité emanační schéma naznačil již v *Předchůdci vševědy*. Základem jeho pojetí světa je předpoklad, že svět byl stvořen podle božských idejí a sestává se ze tří vrstev. Vrstvy božské, přírodní a lidské, mezi nimiž panují harmonické vztahy. Podle Patočky jsou vzájemné vztahy mezi jednotlivými vrstvami příčinou toho, že se svět jeví jako složitá, ale harmonická stavba.⁵³ Člověk je schopen tyto božské ideje nahlížet díky třem tzv. svítilnám Božím, jež jsou analogické se třemi základními vrstvami veškerenstva. „Tyto tři svítilny se také právem nazývají třemi Božími knihami nebo třemi Božími divadly nebo třemi zrcadly a také trojicí Božích zákonů a trojicí našich zákoníků, jakož i trojím pramenem moudrosti.“ Božskou vrstvu odhaluje nebo také „osvětluje“ Písmo svaté, přírodu vnější světlo, tedy tento viditelný svět kolem nás a lidskou vrstvu vnitřní světlo každého jednotlivého člověka, tj. lidská mysl a rozum.

Komenský náleží k dlouhé řadě myslitelů, kteří světlu připisují zásadní ontologický význam. Světlo pro něj nebylo pouhou fyzikální veličinou, ale záře daná od Boha, jež odhaluje pravou tvář všech jsoucen. Komenský chápal světlo jako obecný princip ve smyslu záře, která se rozlévá po věcech, ozřejmuje je a odhaluje. „Světlo, které chceme zjednat, je světlo rozumové, osvětlující mysl. Avšak co je to osvětlovat mysl? Zajisté učit.“⁵⁴ Zde je vidět, jaký význam má jeho světelná metafyzika pro pedagogiku. Člověk jako bytost nadaná rozumnou myslí je schopen toto světlo vnímat a přijímat a tak poznávat svět kolem sebe. „Jsou tedy tři Boží svítilny, z nichž vyšlehuje Boží záře, jež nás ze všech stran

⁵² SCHALLER, K. *Pedagogika obratu.*, cit. d., s. 348.

⁵³ Srov. PATOČKA, J. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, cit. d., s. 186.

⁵⁴ KOMENSKÝ, J. A. *Panaugia*, kap. IV, § 4. In: týž, *Všeobecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. I., Praha: Svoboda, 1992, s. 148.

obklopuje. Je to svět, stálá dílna Boží moudrosti, naše mysl, stálá učitelka a vykladačka pojmových určení, a slovo Boží, stále zdvižený prst varující před našimi omyly a jejich napravovatel.⁵⁵ Člověk je schopen poznat přirozenost věci, pokud rozpozná ideu oné věci. Tato metoda „... jak si ji upravil Komenský, byla ve skutečnosti úpravou Campanellových myšlenek o trojím pramenu poznání a koncepcí Mikuláše z Kusy o všeobecné harmonii, všeobecné shodnosti věcí.“⁵⁶

Nejsoustavněji však myšlenku emanace vypracoval až v Pansofii. Zde rozdělil celek světa na čtyři sestupné úrovně, jimiž jsou: svět možný, svět pravzorový, svět andělský a svět hmotný či materiální, a čtyři vzestupné úrovně, jež jsou: svět lidské dovednosti, svět mravní, svět duchovní a svět věčný.⁵⁷ „Lidská dokonalost se projevuje v možnosti, dění, provádění. Co může člověk vědět, chtít, moci, se ukazuje...ve Světě myslí, v ostatních světech se pak ukazuje to, jak se tím trojím zdokonaluje. Neboť rozum se rozvíjí jasným promyšlením archetypického, ektypického a antitypického světa, moc pak vzory věcí ve Světě lidské dovednosti, vůle vztahem k člověku (a k sobě samému) ve Světě mravním, vztahem k Bohu ve Světě duchovním. Konečně ve Světě věčném se předkládá naděje v naprostou dokonalost.“⁵⁸ Člověk tak „...svou aktivitou vytváří další světy a uskutečňuje vlastně návrat ze světového rozptýlení do původní panharmonické jednoty...“ a takto „...spolupracuje na díle Božím a stává se aktivním spoluvůrcem světového procesu.“⁵⁹

Podstatou tohoto procesu, na němž se člověk aktivně podílí, je výchova, která jediná je podle Komenského prostředkem nápravy. Soudobá školská soustava však požadavkům nápravy, jak ji měl na mysli Komenský, nevyhovovala. Proto Komenský promýšlel zcela nový koncept výchovného

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ PATOČKA, J. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, cit. d., s. 186.

⁵⁷ Srov. SCHIFFEROVÁ, V. *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku.*, cit. d., s. 185.

⁵⁸ KOMENSKÝ, J. A. *Závěrečná část Pansofie*, kap. I, § 7. In: týž, *Všeobecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. II., Praha: Svoboda, 1992, s. 473.

⁵⁹ SCHIFFEROVÁ, V. *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku.*, cit. d., s. 185.

procesu. Reforma výchovy pro něj však neznamena pouhou změnu dosavadní scholastické soustavy, „...neomezuje se nikterak na problémy výchovy školské, nýbrž soustředí se na výchovné proorganizování celého života lidského od doby prenatální a péče o lidský plod až po školu zralého věku, stáří a smrti...“⁶⁰ Jeho cílem byl skutečně universální výchovný proces vedoucí k nápravě všech věcí lidských, každého jedince, celého lidského pokolení. Pokud je výchova pojata universálně, zasahuje do všech složek společnosti a žádná z nich jí není cizí. „Žádný potřebný stav společenský nemá být odstraněn, ale všechny zreformovány. Žádná věc, věda, umění nemá být odstraněna, nýbrž opravena. Žádný národ, jazyk, filosofie, náboženství, státní soustava nemá být potlačena nebo zatemněna, nýbrž vše má být jen zjasněno a uvedeno v soulad. Touto jednotou a souladem bude člověk pozdvižen nad svůj nynější stav ke skutečné bohupodobnosti.“⁶¹ V tomto světle se pak universalita výchovy a důraz na celek jeví jako nejpodstatnější základ výchovného procesu vůbec. Ve spise o vývoji pedagogického universalismu u Komenského Patočka napsal: „...pravý smysl přirozené výchovy, přirozené metody vychovatelské je universalnost.“⁶² Jedině pokud bude výchova skutečně universální, pokud se budou učit všichni, všemu a všestranně, bude možná náprava a tak i spása lidstva.

Pro racionalismus 17. století bylo příznačné úsilí o jednotu, sjednocení a celkovost. Toto úsilí Komenský sdílel se svou dobou. Nejdůležitější zásadou jeho výchovného konceptu, odvozenou z metafyziky, je směřování k celku a celkovosti. Celá jeho vzdělávací soustava totiž stojí na myšlence všeobecné harmonie neboli na universálním paralelismu. Je to „...jedna z nejstarších filosofických myšlenek, opakovaná nejrůznějšími mysliteli starověku a středověku, pythagorejci, platoniky a novoplatoniky i stoiky, později procházející scholastikou a svérázně oživená Mikulášem z Kusy, renesančními

⁶⁰ PATOČKA, J. *Komenský a hlavní filosofické myšlenky 17. století*, cit. d., s. 147.

⁶¹ PATOČKA, J. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, cit. d., s. 223.

⁶² PATOČKA, J. *Náčrt pedagogického universalismu J. A. Komenského*, in: *týž, Komeniologické studie III.*, cit. d., s. 216.

mysliteli italskými a německými 16. a 17. století...“⁶³ Pro universální pedagogiku má tato myšlenka zcela zásadní charakter. Patočka upozornil, že Komenský „...pochozil, jak harmonické universum, v němž vládne všeobecný paralelismus, je nesmírně vhodné pro didaktický úmysl, poněvadž v takovém světě všechno tvoří celek, a tedy vše učí všemu všemi možnými způsoby.“⁶⁴

Myšlenka všeobecné harmonie má vést k zjednodušení, zpřehlednění a utřídění všech známých faktů. Pomocí analogie pak bude možné pochopit neznámé nebo dosud neprobádané skutečnosti.⁶⁵ „Ve světě podle Komenského vše souvisí se svým celkem a slouží tomuto celku proto, že Bůh vše spojil a sjednotil svým řádem.“⁶⁶

Pojme-li Komenský svět jako strukturu vzájemně na sebe poukazujících jsoucen, tedy z hlediska universálního paralelismu, stane se celý školou. Svět je nám podle Komenského, doslova školou Božího slova. Patočka napsal, že takto uchopený celek světa nám „...ukazuje, která činnost je člověku otevřena, aby ve světě mohl existovat a působit ve shodě s jeho celkovým smyslem...“⁶⁷ a tím naznačuje způsob, jak docílit nápravy světa. Cestou k nápravě světa se tak pro Komenského stává vzdělání a výchova, která však „...musí vždy přehlížet universální celek světa v jeho soustavném smyslu, a to znamená, že musí mít tento celek v hlavních rysech vždy na zřeteli.“⁶⁸

„Tento souvislý celek musí být k novému účelu obsáhnut také novým věděním.“⁶⁹ Komenskému v této jeho nové koncepci výchovy nejde o pouhou znalost, kterou poskytovalo tradiční školství, ale o celkovou moudrost. To vyžaduje nový jednotný systém vědění, který by spočíval v jednotě víry,

⁶³ PATOČKA, J. *Komenský a hlavní filosofické myšlenky 17. století*, cit. d., s. 141.

⁶⁴ PATOČKA, J. *Základní filosofické myšlenky J. A. Komenského v souvislosti se základy jeho soustavného vychovatelství*, cit. d., s. 265.

⁶⁵ Srov. PATOČKA, J. *Komenský a hlavní filosofické myšlenky 17. století*, cit. d., s. 141.

⁶⁶ SCHIFFEROVÁ, V. *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku.*, cit. d., s. 186.

⁶⁷ PATOČKA, J. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, cit. d., s. 182.

⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁹ Tamtéž, s. 183.

zkušenosti a rozumové úvahy a zahrnoval by všechny obory. „Tradiční filosofie školská, jak ji Komenský poznal v podobě protestantského aristotelismu, tuto jednotnost neposkytuje.“⁷⁰ Jeho universální výchovný systém je založen na filosofické myšlence universální vědy, která by postihovala veškerenstvo v jeho jednotě a celkovosti. Tato všeobecná věda má být soustavou „...všeho lidského vědění, zprostředkující všem lidem vědění nezbytné k tomu, aby plnili své poslání na tomto světě...“⁷¹ Komenský byl přesvědčen, že „...svět, tato boží kniha (jež je jakoby pokladnicí všech knih), je tak dokonalý, že štědře postačuje k tomu, abychom z něho čerpali veškeré poznání, které je pro člověka na tomto světě nezbytné.“⁷²

Veškeré vědění, které je pro člověka důležité, je podle Komenského již zjeveno Bohem v podobě světa kolem nás. „Protože stejně jako nemohlo vzniknout nic než to, co Bůh stvořil, tak také nelze poznat nic než to, co Bůh zjevil. On ale zjevil a zjevuje všechno, co je pro nás důležité vědět...“⁷³ Tato všeobecná věda má vést člověka k proniknutí universa a připravit jej tak nejen pro život v tomto světě, ale také pro existenci na onom světě v dokonalé harmonii s Bohem.

Komenský byl přesvědčen, že lidstvo ve svém úpadku spěje ke zkáze. V této domněnce jej utvrzovala jeho chiliastická víra, jež předpokládala brzký konec světa a nastolení tisícileté vlády Krista. Boží milosti a spásy se dostane jen těm, jež budou skutečným obrazem Božím. Český myslitel zastával názor, že člověk je schopen ovlivnit dobrým životem zde na zemi svou posmrtnou existenci. Lidské bytí zde na zemi má být přípravou na existenci v plné harmonii s Hospodinem, proto život vezdejší musí být ovlivněn správnou výchovou

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ PATOČKA, J. *Základní filosofické myšlenky J. A. Komenského v souvislosti se základy jeho soustavného vychovatelství*, cit. d., s. 264.

⁷² KOMENSKÝ, J. A. *Panaugia*, kap. IV, § 4., cit. d., s. 152.

⁷³ Tamtéž, s. 149.

a vzděláním. Možnost učinit něco pro svou spásu by český reformátor rád dopřál každému člověku bez výjimky.

4. kapitola

Vývoj universalismu v Komenského díle

Jan Patočka rozdělil dílo Jana Amose Komenského do tří období. Vodítkem k této periodizaci mu byl vývoj všenápravné myšlenky. První etapou je období předpansofické, následuje období pansofické a třetím stupněm je období všenápravné. V jednotlivých fázích vývoje Komenského nejzásadnější myšlenky, myšlenky všeobecné nápravy věcí lidských, lze podle Patočky vysledovat vývoj universalismu a rozdělit jej do několika stupňů.⁷⁴

Předpansofické období je charakterizováno snahou o nápravu poměrů v Komenského vlasti. Během studií v Herbornu a Heidelbergu se mu otevřel široký obzor kultury a vzdělání, tak odlišný od domácího prostředí, z něhož sem český myslitel přišel. Ve stati *Náčrt pedagogického universalismu J. A. Komenského* Patočka uvedl: „Právě okolnost, že přicházel z prostředí a ze zemí, kam soudobá vzdělanost se svými naléhavými, ba napínavými problémy dosahovala jen tlumeně, vedla jej k tužbě po mnohem intenzivnějším zpracování všeho toho kulturního bohatství, k němuž nyní dospíval, než bylo to, na které byly naše země kdykoli předtím zvyklé, a to po stránce obsahové i metodické.“⁷⁵

Po studiích v Německu se Komenský vrátil do vlasti s cílem zprostředkovat ono myšlenkové bohatství českému národu. Na rozdíl od svých německých učitelů se ale nechtěl zaměřit pouze na akademickou elitu. Jeho úsilí o šíření všeobecné vzdělanosti se mělo dotknout celého českého národa, všech sociálních vrstev.

⁷⁴ Srov. PATOČKA, J. *Náčrt pedagogického universalismu J. A. Komenského*, cit. d., s. 190.

⁷⁵ PATOČKA, J. *Literární plány a díla J. A. Komenského*, in: týž, *Komeniologické studie III*, cit. d., s. 35.

Je známo, že ve dvacátých letech 17. století náš pedagog následkem politicko-náboženské situace v Českých zemích a osobních tragédií, kdy jeho manželka a děti podlehly morové nákaze, upadl do hluboké duševní krize. V této době psal útěšné spisy, v nichž dominoval motiv rezignace. Podle Patočky byl přesvědčen, že „neexistuje žádná lidská činnost v tomto světě, od které by se bylo možno nadít napravení lidských věcí.“⁷⁶ Východisko z této situace našel český myslitel v didaktické práci. Cestou k nápravě se mu stala reforma výchovy mládeže. Tato myšlenka dala celé jeho práci nový směr. Podle Patočky byl Komenský přesvědčen, že „...výchova, ona příprava člověka na lepší a vyšší život, ono přetváření života v nové, dokonalejší formy po stránce dovednosti a duševních sil, je činností, která v tomto světě je prostředkem skutečné nápravy...“⁷⁷

Pro potřeby českého školství napsal Komenský *Českou didaktiku*. Ta je také podle Patočky prvním stupněm ve vývoji universalismu v Komenského literární tvorbě. V tomto díle se již objevila myšlenka harmonie a paralelismu mezi přírodou a uměním, na jejichž základech stojí výchova – „...všeobecné umění, jak naučiti všecky všemu.“⁷⁸ Prvky universalismu se zde objevují v podobě návrhu vyučovat děti bez rozdílu pohlaví či společenského postavení. Komenský byl přesvědčen, „...že nejen dívky bohatých a vznešených lidí, nýbrž všecky stejně, urozené i neurozené, bohaté i chudé, hoši i dívky ve všech městech, městečkách, vesnicích a dvorcích mají býti přijímány do škol...“⁷⁹ a vzdělávány, aby život zde na zemi strávily užitečnou přípravou na život na věčnosti. Komenský jako jeden z prvních považoval za stejně důležité učit jak chlapce, tak také dívky. Toto své stanovisko odvodil z lidské přirozenosti. Ženy jsou podle něj „...stejně obrazem Božím, stejně účastny milosti a království budoucího

⁷⁶ Tamtéž, s. 45.

⁷⁷ PATOČKA, J. *Základní filosofické myšlenky J. A. Komenského v souvislosti se základy jeho soustavného vychovatelství*, cit. d., s. 263.

⁷⁸ Komenský, J. A. *Didaktika veliká*. In: *Sebrané spisy J. A. Komenského*, díl I. V Praze: Nákladem dědictví Komenského, 1905, s. 3.

⁷⁹ Tamtéž, s. 85.

věku, stejně obdařeny myslí čilou a schopnou chápati moudrost...⁸⁰ jako muži. Také obsahová stránka vzdělání by měla být podle autora pokud možno universální. Je třeba dbát o to, „...aby všichni, kdož jsou posíláni na svět, nejen jako pouzí diváci, nýbrž i jako budoucí herci učili se znáti základy, příčiny a cíle všeho hlavního, co jest a co se děje...“⁸¹, aby jim na tomto světě nepřípadalo nic tak neznámého, že by si o tom nedovedli udělat alespoň nějaký soud nebo něčeho užívat pro svůj užitek bez omylu. Pro takto universálně pojatou výchovu je potřeba škol, které by zcela vyhovovaly svému účelu. „Školou dokonale účelnou jmenuji tu, která je pravou dílnou lidí: kde totiž mysl učících se ponořuje v lesk moudrosti, aby rychle pronikala všechno zřejmé i tajné, kde duše a city duševní jsou vedeny ke všeobecné harmonii ctností, a srdce je vábeno božskou láskou a skoro opíjeno, tak že již nyní pod sluncem zvykají žítí nebeský život všichni ti, kdož jsou svěřeni křesťanským školám, aby byli napájeni pravou moudrostí.“⁸² Komenský shledal, že takové školy nikde dosud nejsou, proto je třeba jejich zřízení.

Podle Patočky jsou však v tomto díle ještě určité faktory, které brzdí Komenského universalismus, jak je prezentován v Pansofii: *Česká didaktika* není zaměřena všeobecně na nápravu celého lidského pokolení, ale pouze na reformu školství v autorově vlasti; výchovný systém, jak je podán v *Didaktice*, nezahrnuje celý lidský život, naopak výchova se soustředí pouze na dětský věk a mládí; myšlenka pansofie jako universálního předmětu výuky není v tomto díle ještě vypracována; vzdělání a způsoby výchovy nejsou pansoficky odvozeny z přirozenosti světa a člověka; *Didaktika* je zaměřena výhradně na školství, reforma škol a náprava lidí není součástí programu nápravy společnosti a věcí lidských.⁸³

⁸⁰ Tamtéž, s. 88.

⁸¹ Tamtéž, s. 92.

⁸² Tamtéž, s. 98-99.

⁸³ PATOČKA, J. *Náčrt pedagogického universalismu J. A. Komenského*, cit. d., s. 191.

Dalším krokem k universalismu byla podle Patočky latinská *Didaktika*. V tomto díle již Komenský rozvíjel úvahy o školství všeobecně. Opustil myšlenku reformy výlučně domácího vzdělávacího systému a snažil se ji aplikovat obecně na vzdělávací soustavy v jakékoli zemi.

„*Didaktika* je od celkového velikého plánu a snu Komenského o disciplinování všeho lidstva v přípravě na život budoucí neoddělitelná.“⁸⁴

Ústředním bodem jeho didaktické práce je člověk jako vrchol a cíl přírody, který ovšem dál směřuje výše. Jeho vlastní cíl je však mimo tento svět. Má jím být život věčný ve spojení s Bohem. K tomu, aby toho člověk dosáhl, je však nutná příprava. Tou je podle Komenského život zde na zemi a učitelem je mu sám Bůh. Celý svět je tedy „školou Boží moudrosti“.⁸⁵

Českému mysliteli v této jeho nové koncepci výchovy nešlo o pouhou znalost, kterou poskytovalo tradiční školství postavené na protestantském aristotelismu, ale o celkovou moudrost. To vyžadovalo nový jednotný systém vědění, který by spočíval v jednotě víry, zkušenosti a rozumové úvahy a zahrnoval by všechny obory. Bylo tedy potřeba reformovat celou výchovnou soustavu.

Tento universální systém je založen na filosofické myšlence jednotné vědy, která by postihovala veškerenstvo v jeho jednotě a celkovosti. Všeobecná věda má vést člověka k proniknutí universa a připravit jej tak nejen pro život v tomto světě, ale i pro svět, v němž se člověk ocitne po smrti. „Zde je tedy první zárodek toho, co bude všeobecným vyučovatelstvím a ještě v širším smyslu pansofií: programem nápravy celého světa, všech lidských věcí, v neposlední řadě i náboženských, církevních a politických, na základě reformy našeho vědění a vzdělání.“⁸⁶ Cestou k nápravě celého lidského pokolení je tedy podle

⁸⁴ PATOČKA, J. *Didaktika a pansofie*, in: *týž, Komeniologické studie III.*, cit. d., s. 229.

⁸⁵ Srov. *tamtéž*, s. 230.

⁸⁶ PATOČKA, J. *Dvojí filosofování mladého Komenského*, in: *týž, Komeniologické studie I.*, cit. d., s. 38.

Komenského reformovaná výchova. „Tak myšlenku filosofickou nazval Komenský myšlenkou pansofickou a univerzální vědu v celku všeho nazval pansofií.“⁸⁷

Následujícím stupněm ve vývoji universalismu v Komenského literární tvorbě je samotné vypracování pansofie. V díle *Schola pansophica*, které český myslitel psal pro potřeby uherského školství, již rozvrhoval vskutku pansofickou vychovatelskou soustavu. Komenský zde formuloval cíl výchovy pomocí triády omnes, omnia, omnino. Požadoval, „aby se každá třída lišila jen stupněm, v němž jsou probírány jednotlivé předměty, jinak že je třeba učit se uvedeným předmětům naskrze.“⁸⁸ Požadavek universalnosti předmětu výchovy se podle Patočky stal v tomto spise mnohem uvědomělejším, než tomu bylo v *Didaktice*. Metody výchovy jsou zde již vyvozovány z paralelismu mezi přírodou a lidskými dovednostmi. Zdůvodnění přirozené metody výchovy se tedy již neopírá o celou přírodu, ale o přirozenost člověka, jeho aktivitu, směřování k celku a snahu o završení a dokonalost.⁸⁹

Patočka ovšem také upozornil, že ani *Schola Pansophica* není ještě universalní v pravém slova smyslu: „I když je již založena v pansofickém systému, i když míní vytvářet lidi universalně a opravdově vzdělané, je to přece ve své konkrétní podobě pouze výpomoc z nouze, daná místními podmínkami uherskými, které tedy opět brzdí Komenského universalismus.“⁹⁰

Dalším krokem k universalismu je podle Patočky jeden z autobiografických lístků, které Komenský vložil do *České didaktiky*. Autor zde načrtnul novou myšlenku výchovy zahrnující celý život člověka. „Tato nejpodrobnější didaktika se zabývá programem výuky každého jednotlivého věkového stupně od embryonálního stavu až po stáří, takže obsahuje nikoli čtyři stupně jako

⁸⁷ PATOČKA, J. *Jan Amos Komenský*, in: týž, *Komeniologické studie I*, cit. d., s. 48.

⁸⁸ PATOČKA, J. *Náčrt pedagogického universalismu J. A. Komenského*, cit. d., s. 195.

⁸⁹ Srov. tamtéž.

⁹⁰ Tamtéž.

ve Velké didaktice, nýbrž sedm, a objímá – s výjimkou smrti – celý život člověka: je zde tedy dosaženo v tomto bodě skutečné universalnosti.⁹¹

Vrcholem pansofického období a také Komenského universalismu je *Všeobecná porada o napravení věcí lidských*, „...která si výslovně klade za úkol soustředit veškeré myšlení lidské, směřující k jednotě, k harmonii, k celkovosti – prostě k universalitě.“⁹²

Také *Všeobecná porada* se zaměřuje na výchovu člověka. Ta má totiž být jádrem nápravy věcí lidských. Ona náprava se podle Komenského musí dít všeobecně a podle správného řádu. Nejprve je potřeba, aby lidé začali dbát řádu věcí samých. Podle tohoto řádu musí být reformována metoda výuky, metodou pak knihy, knihami školy, školami lidé a konečně prostřednictvím jednotlivých lidí bude napraveno celé lidstvo. „Pravím, že se máme chopit práce podle pořadí, aby se věci překotným postupem spíše nemátly, než napravovaly, ...aby se mohly napravit lidské stavy, musí být napraveni jednotliví lidé, z nichž se stavy skládají. Aby se mohli napravit lidé, musí být dříve napraveny dílny lidskosti, školy. Aby školy, musí být napraveny knihy jako přiměřené nástroje k utváření lidí. A aby knihy, musí být napravena metoda psaní knih i zacházení s nimi. A konečně, aby mohla být plně napravena metoda, je třeba dbát řádu věcí samých.“⁹³

Pokud se takto docílí napravení lidské bytosti, stane se pansofickou osobností, jež reprezentuje lidskou společnost v malém. „Ale též nejmenší buňka společnosti takto napravených lidí, rodina, bude obrazem společnosti v celku, bude něčím celistvým a celkovým. V každé rodině budou již obsaženy

⁹¹ Tamtéž, s. 197.

⁹² Tamtéž, s. 199.

⁹³ KOMENSKÝ, J. A. *Panorthosia*, kap. XIX, § 13-14. In: týž, *Všeobecná porada o nápravě věcí lidských*, sv. I., cit. d., s. 366-367.

a předobrazeny obsáhlejší a vyšší formy lidského sdružování, škola, církev, stát.“⁹⁴

Nejdůležitější je však náprava státu, jež svou všeobsáhlostí nejvěrněji reprezentuje lidskou společnost. Prvořadým úkolem státu má být zajištění míru a bezpečnosti. Náprava státu znamená ochránit příslušníky státu jak před násilím vnějším, tak i vnitřním. Stát má tedy odstranit nebezpečí v podobě válečných konfliktů a stejně tak zajistit bezpečí uvnitř státu a ochránit život a majetek každého jednotlivce. Podle Komenského hraje v tomto bodě důležitou roli soud svědomí, jenž by měl v ideálním případě nahradit právní tribunál. Také spory církevní a náboženské mají se stát záležitostmi státu. „Stát, jak si jej představuje Komenský, má rysy vysloveně puritánské, je veskrze službou a posláním: posláním bezpečí pro práci a čilost uvnitř, posláním harmonie a všelidské jednoty navenek. Do takového státu tedy náleží posléze jako nedílná součást Komenského reforma škol.“⁹⁵

Ve *Všeobecné poradě* již reformou škol Komenský neměl na mysli nápravu vzdělávacího systému v užším slova smyslu, ale školou se nyní stává celý lidský život a ten je potřeba podrobit nápravě. Člověk se učí a utváří svou osobnost po celý svůj život, který český myslitel rozdělil do několika vývojových stupňů, které na sebe přirozeně navazují a poskytují tak člověku možnost nenásilně se vyvinout v pansofickou lidskou bytost. „Jeden školský stupeň podává ruku druhému a školení člověka k universalitě nikdy neustává – škola v užším smyslu nestačí úkolu vytvoření člověka vskutku lidského.“⁹⁶

Člověk, jakožto potenciálně lidská bytost, se každý den svého života musí učit, jak se stát opravdu lidskou bytostí. Každá nová znalost, každá nová zkušenost mu dává možnost dosáhnout svého cíle v dokonalém spojení s Bohem.

⁹⁴PATOČKA, J. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, cit. d., s. 201.

⁹⁵ Tamtéž, s. 202.

⁹⁶ Tamtéž, s. 202.

5. kapitola

Zásada omnes, omnia, omnino

Nejvýznamnějším dílem všenápravného období Jana Amose Komenského je *Všeobecná porada o nápravě věcí lidských*. V ní universalismus dosáhl svého vrcholu. Zvláště pak *Pampaedie*, tedy vševýchova je z vychovatelského hlediska jeho nejpropracovanějším výtvozem. „*Pampaedie*, čili vševýchova, je universální zušlechtování celého lidského pokolení.“⁹⁷ Patočka k tomu ve stati *Náčrt pedagogického universalismu J. A. Komenského* napsal: „...výchova se nyní stala totiž vskutku vševýchovou, universální výchovou universálních, vševědných lidí.“⁹⁸ Jak Patočka v této stati upozornil, vševýchova je novým stupněm vzdělanosti.⁹⁹ Je to nejvyšší stupeň vzdělanosti, kterého je možné dosáhnout. Je to skutečně universální vzdělání, „jímž se hledí dosáhnout všeho, čeho je možné k získání nejvyššího lesku pod nebem pro Boží obraz – člověka.“¹⁰⁰

Již z prvních řádků *Pampaedie* je vidět, že Komenský chtěl pojmout výchovu zcela universálně ve všech jejích aspektech a fázích. Aby se tak skutečně stalo, podmínil výchovu zásadou omnes, omnia, omnino. Tedy všichni se mají učit všemu, a to všestranně.

Aby výchova byla skutečně universální, vyžaduje především zcela universální subjekt. Komenský jako jeden z prvních požadoval výchovu pro všechny lidi bez ohledu na pohlaví, společenské postavení či věk jedince. Jeho výchovná nauka je založena na myšlence, že člověka činí člověkem teprve výchova. Lidé potřebují výchovu a vzdělání, aby se stali plnohodnotnými lidskými bytostmi. Podle něj se má každý, kdo se narodil jako lidská bytost, ať muž či žena, bohatý či chudý, stát rozumnou bytostí, aby mohl plnit své

⁹⁷ KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedia*, kap. I., § 1, cit. d., s. 15.

⁹⁸ PATOČKA, J. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, cit. d., s. 202.

⁹⁹ Srov. tamtéž.

¹⁰⁰ KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedia*, kap. I., § 5, cit. d., s. 15.

poslání na tomto světě a zároveň aby byl připraven na vyšší formu života na onom světě. „První, čeho si přejeme, jest, aby tak plně a k plnému lidství mohl být vzděláván ne nějaký jeden člověk nebo několik jich nebo mnoho, nýbrž všichni lidé vespolek i každý zvlášť, mladí i staří, bohatí i chudí, urození i neurození, mužové i ženy, zkrátka každý, komu se dostalo údělu narodit se člověkem, aby konečně jednou bylo celé lidské pokolení vzdělané ve všech věkových stupních, stavech, pohlavích a národech.“¹⁰¹

Potřebu universálního vzdělání všech lidí odvodil Komenský ze tří skutečností. Na tom, aby byli lidé vzdělaní, záleží jednak Bohu, lidem a také věcem. „Bohu, aby nebyl mařen jeho zamýšlený cíl vůči lidem.“¹⁰² Podle biblické theologie stvořil Bůh člověka, aby se stal jeho obrazem, ze kterého by se těšil a ve kterém by se manifestovala jeho velikost a sláva. Jestliže se člověk nestane pravým obrazem svého Stvořitele, nenaplnuje tak Boží cíl. Pak podle Komenského vzniká hanba, protože Bůh tak přichází o svou slávu. Je tudíž nutné usilovat o to, aby Bůh nepřicházel o svůj cíl.¹⁰³ Záleží na tom také lidem, „aby nepřišli o společenství s Bohem, tj. o svou blaženost.“¹⁰⁴ Lidem záleží na vzdělání, aby nikdo nepodléhal nicotnosti, aby jejich životy na tomto světě nebyly zbytečné. Lidé musí vypsět k co největší moudrosti, protože Bůh je moudrý a obraz by měl odpovídat své předloze. A konečně na vzdělání všech lidí záleží také věcem, „aby nepodléhaly stále marnosti, když jich lidé užívají nesprávně (tj. ani k Boží slávě ani ke své spáse).“¹⁰⁵ Podle Komenského je důležité, aby se lidé učili věci řádně znát, rozumět jim a správně je užívat ke svému i jejich prospěchu. Všechny věci mají na tomto světě svůj účel. Ale svému účelu ve prospěch člověka slouží jen tehdy, jsou-li užívány správným

¹⁰¹ Tamtéž, § 6, s. 15.

¹⁰² Tamtéž, § 3, s. 17.

¹⁰³ Srov. tamtéž, § 4.

¹⁰⁴ Tamtéž, § 3, s. 17.

¹⁰⁵ Tamtéž.

způsobem. „...pravá naše moudrost a pravá naše blaženost spočívá ve správné znalosti, ve správném chápání a ve správném užívání věci.“¹⁰⁶

Komenský tedy nečinil rozdíly mezi pohlavím, sociálním postavením, národností nebo náboženským vyznáním. Do svého výchovného konceptu zahrnul jak muže, tak i ženy, nejen bohaté, ale i nemajetné vrstvy obyvatel, lidi všech vyznání a všech národů, i barbarské národy, protože všechny tyto skupiny tvoří část lidského pokolení a lidstvo musí být vzděláváno jako celek. „Neboť ani celému tělu se nemůže dařit dobře, nedaří-li se dobře všem údům vespolek i každému zvlášť. Vždyť jsou mezi sebou tak svázány, že je-li postižen kterýkoli (třeba nejmenší), hned to pocítí všechny a snadno se od jednoho nemocného údu nakazí druhý.“¹⁰⁷ A podobně je to podle Komenského s lidskou společností. Komenský zastával názor, že nelze dělat rozdíly mezi lidmi, protože je nedělá ani Bůh, alespoň ne v tom, co tvoří podstatu lidství. „...Kam nepoložil rozdíl Bůh, tam je žádoucí, aby jej nekladl nikdo, abychom se nechtěli zdát moudřejšími než sám Bůh, pořádající věci jinak, než je uspořádal on sám.“¹⁰⁸ Pokud by byl někdo vyjímán ze studia moudrosti, děla by se tak křivda nejen tomu jednotlivci, ale i celé podstatě lidství, Bohu a všemu stvoření. Patočka upozornil, že tato všelidská solidarita je motiv, kterým je v *Pampaedii* „...doplněna bohatě rozvětvená tematika didaktiky o naplnění smyslu lidského života v poznání, jednání i výrazu jazykovém, onom vzájemném poutu rozumných bytostí.“¹⁰⁹

Právo na vzdělání každého člověka odvodil Komenský nejen z theologické teze o rovnosti všech lidí před Bohem, ale také z myšlenky přirozenosti lidské podstaty. Všem jsou dány jak stejné prostředky k vzdělávání, tedy tři knihy Boží, tak také stejné nástroje k jejich poznání. Jimi jsou smysly, rozum a víra. Všichni lidé jsou obdařeni „... smysly, aby poznávali vše, co obsahuje svět, rozumem,

¹⁰⁶ Tamtéž, kap. II., § 25, s. 22.

¹⁰⁷ Tamtéž, § 10, s. 19.

¹⁰⁸ Tamtéž, § 11.

¹⁰⁹ PATOČKA, J. *Náčrt pedagogického universalismu J. A. Komenského*, cit. d., s. 204.

aby zkoumali všechny důsledky, které splétá v řetězec lidská moudrost, i vírou, aby popřáli sluchu všemu, co oznamují věrohodní svědkové, atd.“¹¹⁰

Z účasti na vzdělání nesmí být podle Komenského vyjmut nikdo, kdo se narodil jako lidská bytost, protože „...není nikdo, komu by moudrost nebyla potřebná, i když jeden je postaven na vyšší stupeň než druhý; nikdo nesmí být zanedbáván zcela.“¹¹¹

Požadavek, aby byli učení všichni, se však nevztahuje pouze na sociální, národnostní či náboženské rozdíly, ale také na věk jedince. Komenského vševýchovná soustava zahrnuje výchovu ve všech etapách lidského života od prenatální péče až po stáří a smrt jedince. Jan Patočka ve stati *Komenský a hlavní filosofické myšlenky 17. století* o tom napsal: „Vševýchova je soustava velmi pozoruhodná – neomezuje se nikterak na problémy výchovy školské, nýbrž soustředí se na výchovné proorganizování celého života lidského od doby prenatální a péče o lidský plod až po školu zralého věku, stáří a smrti, vše v paralelismu k údobím lidského života a osmi základním „světům“, v nichž se převahou odbývá na různých věkových stupních život člověka.“¹¹²

Komenský rozdělil lidský život na osm etap. V každé z nich se rozvíjí jiná stránka lidské osobnosti, a proto ke každé z nich ustanovil odpovídající školu. První etapou je početí a vývoj plodu v ženském těle a odpovídající školou je škola zrození. Druhou je narození jedince a batolecí věk, čemuž odpovídá škola útlého dětství. Následuje dětský věk a dospívání a jim odpovídající školy. Pátou je škola mladosti, šestou škola dospělosti. Sedmou etapou lidského života je stáří, za nímž následuje smrt. I pro tyto dvě etapy Komenský stanovil odpovídající školy.

¹¹⁰ KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedia*, kap. II., § 17, cit. d., s. 21.

¹¹¹ Tamtéž, § 29, s. 24.

¹¹² PATOČKA, J. *Komenský a hlavní filosofické myšlenky 17. století*, cit. d., s. 147.

Škola zrození je pro Komenského důležitou součástí lidského života. Lidský život má podle něj tři fáze, které je potřeba dobře zvládnout, aby člověk mohl poklidně odejít z tohoto světa. „Dobře se narodit, dobře žít a dobře zemřít jsou tři stěže lidského požehnání...“¹¹³ Tyto tři fáze na sebe vzájemně navazují. První fáze podmiňuje druhou, druhá třetí. Proto Komenský považoval za velmi důležité dbát zejména o zrození. Sám jedinec své zrození neovlivní, proto je škola zrození především jakýmsi předpisem pro rodiče, kteří by měli dbát o blaho svého potomka. „Jakmile se člověk začne utvářet, je třeba péče, aby se neznetvořil a nezvrhnul, tedy hned od prvního početí, ale také už před početím, od rozhodnutí rodičů o zplození potomka až do té doby, kdy uzří dítě dobře zformované a narozené.“¹¹⁴ Komenský zde budoucím rodičům předložil několik pravidel týkajících se úcty k Bohu, mravní počestnosti, ale také životosprávy a péče o zdraví.

Svým narozením člověk vstupuje do školy útlého dětství, kde se formují základy jeho osobnosti. „Dětství je jaro života, kdy nesmíme opomíjet příležitost dobře připravit políčko ducha.“¹¹⁵ Také tato škola je záležitostí především druhých lidí, kteří na dítě působí, vychovávají jej a tak ovlivňují jeho charakter. „Celkem vzato jsme takoví (tělem, duchem, mravy, snažením, řečí a projevy), jakými nás učinila první výchova a za ní následující vzdělání a dospívání.“¹¹⁶ Chyby ve výchově, které vznikají v tomto období, jsou podle Komenského zakořeněny velmi hluboko a není snadné je později odstranit, protože co člověk vstřebá v prvních letech života, je stálé a pevné. Proto je důležité nezanedbávat výchovu v tomto věku jedince. Školu útlého dětství rozdělil Komenský do šesti tříd. První je třída novorozenecká. Tato třída má sloužit především k zasvěcení dítěte k službám Bohu. Druhou třídou je třída kojenecká. V této třídě je důležité, začít dítěti vštěpovat znalosti o Bohu a o sobě, o životě a smrti. Třetí je třída

¹¹³ KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedia*, kap. VIII., § 3, cit. d., s. 76.

¹¹⁴ Tamtéž, § 7.

¹¹⁵ Tamtéž, § 4, s. 80.

¹¹⁶ Tamtéž, kap. IX., § 2, s. 80.

žvatlání a prvních krůčků, kdy hry dětí mají být přede hrou vážných věcí. Čtvrtou je třída smyslového vnímání, kdy si děti pomocí svých smyslů mají osvojovat svět kolem sebe. Pátou třídou je třída mravů a zbožnosti. V této třídě mají být dětem vštěpovány základy křesťanského náboženství a dobrých mravů, a to pomocí příkladů, poučování a kázně. Závěrečnou třídou školy útlého dětství je škola klínu mateřského společným pobýváním a činností. Je to jakási napůl veřejná škola, kde se děti mají stýkat s jinými dětmi svého věku a pod dohledem učitelek si společně hrát, zpívat, pěstovat dobré mravy a zbožnost a cvičit smysly a paměť.¹¹⁷

Ze školy útlého dětství dítě přechází do školy dětství. Tou je období zhruba od šestého do dvanáctého roku dítěte. Předchozí škola měla položit základ, na kterém se bude stavět celý život. Škola dětství má být podle Komenského základem pro výuku ve škole dospívání. Dítě má být učeno všemu, co bude nezbytné pro jeho další život, avšak hravou, věku dítěte odpovídající formou. „Tedy ke gramotnosti, k jazykům a k lehčím naukám, které jsou lidské mysli hrou, ale přitom pěknou přede hrou celého života.“¹¹⁸ Konečným cílem této školy je upevnit u dítěte schopnosti pohybové, komunikační a manuální, naplnit vnější a především vnitřní smysly co nejvíce předměty k všeobecnému poznání, začít rozvíjet rozumové schopnosti a upevňovat dobré mravy a základy zbožnosti.

Po škole dětství následuje škola dospívání, kterou Komenský někdy také nazýval škola latinská, jejímž cílem je uspořádat látku vzdělání nashromážděnou smysly do určité formy. V této škole je podle Komenského třeba probírat všechny tři knihy, tedy svět, Písmo a mysl synteticky a dospět tak k jejich příčinnému pochopení. Jde tedy o rozvoj především rozumových schopností jedince. Komenský byl přesvědčen, že „...rozum musí být vzděláván co nejbedlivěji, abychom se od němé tváře vzdálili co nejvíce a andělům abychom

¹¹⁷ Srov. tamtéž, s. 83-90.

¹¹⁸ Tamtéž, § 9, s. 93.

se přiblížili co nejtěsněji.¹¹⁹ Hlavními obory výuky v této škole mají být jazyky, nauky a zvláštní péče se má věnovat zakořenění dobrých mravů a zbožnosti.

Po škole dospívání vstupuje jedinec do školy mladosti, ve které má být veškeré vzdělání dovedeno k jednotě, k dokonalé harmonické universální moudrosti. Komenský od této školy požadoval, aby „...vzdělání, nahromaděné smysly, rozumovými úvahami a svědectvím Božím, bylo uvedeno ve strom jednotné vševědoucnosti lidské.“¹²⁰ Školu mladosti rozdělil Komenský do tří tříd, a to akademii, apodémii a volbu života. Na počátku se jedná o teoretické studium pansofie na akademické půdě, které má pozvolna přecházet v praxi, aby všechno, s čím člověk přijde do styku, ať už z oboru přírody či z oboru lidské dovednosti, dovedl pomocí analogie aplikovat na věci věčné, duchovní a mravní. Po ukončení akademie by měl člověk podle Komenského nastoupit do třídy tzv. apodémie, čili cestování, jež je součástí praktické výchovy, kde student získává nedocenitelné a pro život podstatné zkušenosti, které završují jeho akademické vzdělání.

Ukončením školské výuky však pro Komenského vzdělávání člověka nekončí. Po škole mladosti se jedinec ocitá ve škole dospělosti, kde se svými zkušenostmi a vážným jednáním dále vzdělává a zdokonaluje k pravému obrazu Božímu. „Mnoho mohly naučit učenlivého žáka nižší školy, jimiž dosud prošel, ale žádná více než tato, do které již vstupuje, tj. opravdové zacházení přímo s věcmi a rozličný styk s lidmi po celý ostatní život.“¹²¹ Cílem této školy je, aby člověk dovedl skutečně moudře spravovat vlastní život. Aby všechny poznatky ze vzdělání, mravů a zbožnosti, které si přinesl z dřívějších škol, nepřišly nazmar, ale bylo jich prakticky využito k moudrému užívání života. „Proto musí být lidé učeni, jak mají nashromážděného světla moudrosti užívat ke všem životním činnostem, aby nebylo možné jinak, než že budeme kráčet

¹¹⁹ Tamtéž, kap. XI., § 16, s. 108.

¹²⁰ Tamtéž, kap. XII., § 1, s. 114.

¹²¹ Tamtéž, kap. XIII., § 2, s. 123.

bez zakopnutí vším dobrým i zlým a na konci najdeme nejlepší zakončení.¹²² V této fázi života je každému školou jeho vlastní povolání a každý je také učitelem nejen sám sobě, ale také druhým, „...podáváje sobě samému i svým lidem, příklady, pravidla a neustálá cvičení.“¹²³ Při vstupu do této školy si člověk volí své povolání, svůj způsob života, který by měl prožít užitečně a pokud možno příjemně ve službě Bohu a lidské společnosti. Komenský uvažoval o životě jako o cestě ke stáří, k smrti a odtud k věčnosti. Každý věkový stupeň navazuje na předešlý jako článek řetězu. Je proto podle něj důležité „...chystat opory pro stáří.“¹²⁴ Komenský v *Pampaedii* radil žít tak, aby si člověk v pozdějším věku nestěžoval na stáří jako na nějakou nemoc, ale mohl se z něj radovat, jako z příjemného odpočinku a očekával smrt s klidem v odevzdání se Bohu.

Škola stáří je podle Komenského vyvrcholením lidské moudrosti. Avšak i toto období života nazýval školou, protože celý vezdejší lidský život je jakoby nižší školou a přípravou na „věčnou akademii“ a stáří je jeho nedílnou součástí. Posledním, konečným cílem lidského života zde na zemi je dobrá smrt, ale pro Komenského v souladu s jeho křesťanskou vírou je smrt pouhým přechodem do života věčného v dokonalé harmonii s Bohem. „Proto se stařec nemá zastavit na tom, aby se učil a uměl umírat, nýbrž aby dovedl smrtí proniknout v to, co je ze všeho nejposlednější, v samu věčnost.“¹²⁵ Nejdůležitějším úkolem tohoto věku je podle Komenského zejména pěstování zbožnosti a vážnosti mravů, aby člověk nejen vstupoval na věčnost smířený s Bohem i sám se sebou, ale aby také byl příkladem a vzorem mladším generacím a zanechal po sobě „...co nejvíce pravých žáků moudrosti, upřímných ctitelů Božích a nejlepších občanů vlasti.“¹²⁶

¹²² Tamtéž, § 6.

¹²³ Tamtéž, § I, s. 124.

¹²⁴ Tamtéž, § IV, s. 126.

¹²⁵ Tamtéž, kap. XIV., § 14, s. 137.

¹²⁶ Tamtéž, § 27, s. 140.

Osmým a posledním stupněm lidského života je smrt. Komenský zařadil do své výchovné nauky samostatnou kapitolu o škole smrti, ačkoli se o ní zmiňuje na mnoha místech ve škole stáří proto, že smrt není záležitostí pouze stařeckého věku, ale měl by ji mít na paměti člověk v kterémkoli okamžiku svého života. Avšak dále uvedl, že co bylo řečeno starcům v předešlé škole, platí s jistými úpravami pro všechny věkové stupně.

Komenského zásada omnes, tedy učit všechny, kterou prosazoval ve svém vševýchovném systému, je skutečně universálním principem, protože zahrnuje celé lidské pokolení, malé děti, lidi na sklonku života, ženy či barbarské národy nevyjímaje.

Universální výchova vyžaduje také universální objekt. Zásada omnia, tedy učit všemu, je požadavek, který nezahrnuje pouze teoretickou výuku a mravní výchovu, ale i praxi. Člověk se má učit všemu, co dovršuje podstatu lidství. Komenský by rád, „...aby každý člověk byl celistvě vzdělán a správně vycvičen nikoli jen v nějaké jediné věci nebo v několika málo nebo v mnohých, nýbrž ve všech, které dovršují podstatu lidství, aby dovedl: poznat pravdu a nenechat se zavádět klamem; milovat dobro a nedat se svádět zlem; konat, co máme konat, a nepřipouštět, čemu se máme vyhýbat; moudře mluvit o všem se všemi, když je třeba, v ničem nebýt němý; a konečně s věcmi, s lidmi a s Bohem jednat ve všem rozumně, ne unáhleně, a tak nikde se neuchylovat od cíle svého štěstí.“¹²⁷ Takto vzdělaný člověk „není posledním cílem, je prostředkem k naplnění celkového smyslu dějin veškerenstva.“¹²⁸

Také požadavek učit všemu pojal Komenský zcela universálně a zaměřil výchovu na všechny oblasti lidského života. Jeho cílem bylo vychovat člověka celistvého po vzoru přírody. „Příroda, matka věcí, vytváří každému budoucímu člověku (v lůně matčině) tytéž údy – nohy, ruce, oči, jazyk, ačkoli nebudou

¹²⁷ Tamtéž, kap. I., § 7, s. 15.

¹²⁸ PALOUŠ, R. *Čas výchovy*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 73.

všichni běžci, písaři, badateli, řečníky atd.¹²⁹ Příroda vytváří takto komplexní lidskou bytost, aby se postarala o všechny potřeby člověka. Ze stejného důvodu je pro Komenského důležité vzdělávat člověka podle zásady omnia.

Komenský si přál, aby všichni byli učení nejen tomu, co je třeba znát a vědět, ale také tomu, co je třeba konat a co je třeba říkat. „Neboť rozum je božské světlo v člověku, jehož pomocí člověk při vnímání vidí a při vidění posuzuje uvnitř sebe sama sebe a mimo sebe jiné věci....Řeč je výron tohoto světla od člověka k člověku, jímž člověk to, co sám chápe, jasně a přesně předkládá a vykládá chápavosti i jiných lidí. Konečně jednání je schopnost, aby člověk, chce-li, to, co chápe a mluví, také s podivuhodnou obratností prováděl.“¹³⁰ a těmito třemi Božími dary, tedy rozumem, řečí a svobodným jednáním se člověk odlišuje od jiných stvoření. Podle Komenského je třeba tyto dary rozvíjet, aby se tak lidé odlišili od živočichů co nejvíce, protože na rozdíl od němé tváře byl člověk podle křesťanské nauky stvořen jako obraz Boží, aby byl pánem nad vším ostatním stvořením.

Také potřebu učit všemu odvodil Komenský z faktu, že na tom záleží Bohu, lidem i věcem samým. Bohu, protože člověk je jeho obrazem. Bůh je podle Komenského vševědoucí, všemohoucí, všestranně svatý a ve všem soběstačný. „Je tedy jisté, že ten člověk, na němž se znatelně skví moudrost, zdatnost, svatost a který si (po Bohu) sám stačí, je pravým obrazem Božím a pravou slávou svého Tvůrce.“¹³¹ Záleží na tom také lidem samým, protože člověk přirozeně touží po dosažení své dokonalosti. Také na tom záleží věcem, protože všechny věci jsou zde pro užitek člověka a pokud se jich neužívá, neplní svůj účel. Člověk je však nemůže užívat ke svému prospěchu, neví-li o nich. Vést lidi k poznání mnohých věcí je proto podle Komenského velmi důležité. Nestačí však mít pouze vnější povrchní znalost, je třeba pochopit vnitřní uspořádání věcí, aby se

¹²⁹ KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedia*, kap. III., § 29, cit. d., s. 29.

¹³⁰ Tamtéž, § 6, s. 25.

¹³¹ Tamtéž, § 14, s. 26.

předešlo chaosu a bludům, díky kterým svět spěje ke zkáze. „Pochopení věci vzniká z náležitého proniknutí k příčinám věci.“¹³² Aby člověk opravdu dobře rozuměl věcem, je třeba, podle Komenského, aby se mu nejprve dobře vyložilo, co věc je, poté odkud pochází a nakonec jakým způsobem existuje. „Jestliže se toto správně pochopí, bude věc pochopena.“¹³³

Důležitým prvkem universálního vzdělávání je také svobodná vůle. „Mnoho záleží na tom, aby se lidé učili a dovedli svobodně, podle vlastního uvážení volit věci správně pochopené a svobodně s nimi nakládat tak, aby nikde nebyl porušován Boží obraz v člověku, nejméně v té věci, kde se nejvíce dovršuje, ve svobodě volby.“¹³⁴ Svobodná vůle a vlastní úsudek je podle Komenského největší dar lidské přirozenosti. Člověk ve své lidské podstatě touží nechat se vést pouze vlastní vůlí. Komenský byl přesvědčen, že „...kdyby všude kvetla taková lidská svoboda, aby všechno bylo plné světla a řádu, a kdyby se místo bystřiny násilného nucení zaváděl proud dobrovolných skutků, následoval by mír a bezpečí.“¹³⁵

Dalším podstatným bodem vševýchovy je vést lidi k příčinlivosti a práci. Lidská povaha je svou přirozeností aktivní, má ráda pohyb a činnost, proto není třeba zdlouhavě ji pobízet, ale pouze moudře vést a řídit. Komenský byl přesvědčen, že kdyby každý člověk zaměstnával své ruce nějakou činností a svědomitou prací a neoddával se nečinnosti a líné zahálce, která je podle něj příčinou hříchu, svět by se vrátil k božskému řádu a blaženosti. „Tedy i po této stránce by byl svět v blaženém stavu, kdyby všichni lidé byli neúnavně cvičeni k příčinlivosti.“¹³⁶

Učit všemu rovněž znamená učit každého člověka umění bohatnout, jak si pro život zajistit poctivou prací dostatečný majetek pro své potřeby, aby nikdo

¹³² Tamtéž, § 39, s. 33.

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ Tamtéž, § 20, s. 27.

¹³⁵ Tamtéž, § 40, s. 33.

¹³⁶ Tamtéž, § 21, s. 28.

neustrádal a nerozmáhala se tak mezi lidmi závist. Umění bohatnout podle Komenského znamená, „že všichni mají umět si vystačit, nemít nouzi, netoužit po cizím a nerušit řád touto dychtivostí.“¹³⁷ Komenskému tedy nešlo o to učit lidi, jak hromadit majetek, ale o to jak si zajistit prostředky nutné k plnohodnotnému životu a vystačit si s tím, co mají. V *Pampaedii* to shrnul pobídkou: „Hledej spíše pramen než stružku, spíše Boha než bohatství. Z tohoto pramene si uprav svou prací přítok do své zahrady. S tím, co přitéká, se spokoj a vděčně toho užívej.“¹³⁸

Je také třeba učit, jak mohou lidé dosáhnout bezpečí. Bezpečím měl Komenský na mysli „...klid počestné mysli, vzniklý z pokojného a nerušeného vlastnictví a užívání svých věcí.“¹³⁹ Takového klidu člověk dosáhne bohabojným životem, pokud bude opatrný a neznepráteli si Boha, sebe samého nebo jiné lidi. „A poněvadž Bůh je drážděn hříchy, náš duch špatnými žádostmi a lidé drzími útoky proti sobě, tedy každý, kdo se vynasnaží mít se v tomto trojím svrchovaně na pozoru, bude moci bezpečně a příjemně užívat svých věcí.“¹⁴⁰

Podle Komenského je pro dobro lidstva žádoucí, aby každý člověk žil ve cti a nikdo nemusel snášet potupu, která bývá příčinou hádek, válek a jiných nedobrych věcí na tomto světě. Toho se dosáhne, budou-li všichni vedeni k tomu, že se vůči sobě, jiným lidem ani věcem nemají dopouštět nečestného jednání, nemají se zdát čestnými, ale opravu takovými být a při tom se neohlížet na lidi, ale na Boha a své svědomí.¹⁴¹

Je také třeba, aby žádný člověk nezůstal němý, ale dovedl své potřeby vyjádřit Bohu i lidem. „Neboť člověk nebyl stvořen, aby byl němou sochou, nýbrž byl obdařen jazykem, aby hlásal chválu svého Stvořitele a aby zároveň se sebou přiváděl i své bližní k účasti na světle (dobrým poučováním o všech

¹³⁷ Tamtéž, § 22.

¹³⁸ Tamtéž, § 42, s. 34.

¹³⁹ Tamtéž, § 23, s. 28.

¹⁴⁰ Tamtéž, § 43, s. 34.

¹⁴¹ Srov. tamtéž, s. 43.

potřebných věcech).¹⁴² Komenský chtěl, aby každý člověk na tomto světě, dovedl obratně vyjádřit řečí své myšlenky. K tomu je však třeba správně pochopit a pojmenovat jednotlivé věci a dobře rozlišovat jednu od druhé a naučit se vhodně spojovat jednotlivá slova.¹⁴³

Dalším důležitým prvkem vševýchovy je výchova k dobrým a pokojným mravům. Podle Komenského je to proto, „...aby se nedali kazit ti, kteří mají od přírody dobrou povahu, a aby byli vráceni do správného stavu ti, kteří mají povahu zlou.“¹⁴⁴ Základem dobrých mravů je pro něj ovládnutí sebe sama rozumem. Děti či mladí lidé však nemají dostatečně vyzrálý rozum ani zkušenosti k tomu, aby poznali, co je správné a prospěšné. Proto je u nich podle Komenského základem dobrých mravů trpělivost, tedy snášení cizí vlády. Výchova k dobrým mravům a počestnosti se děje především neustálým předkládáním správných příkladů, ať už ze současnosti či z minulosti, vysvětlováním důvodů, proč to či ono následovat nebo naopak nenásledovat. Počestné chování a dobré mravy mají být od dětí ustavičně vyžadovány, ale ne hrubě a násilím, ale svobodným a vlídným vedením.¹⁴⁵

Nejdůležitější však je výchova k zbožnosti, aby člověk nepřicházel o milost Boží. Komenský v souladu s křesťanskou vírou věřil, že všechno na tomto světě řídí Bůh a bez jeho vůle se nic nestane. Proto by měl člověk usilovat o jeho přízeň. Aby měl lidský život na tomto světě smysl, nesmí se člověk neustále zabývat pouze vnějšími dovednostmi a denními starostmi. Komenský byl přesvědčen, že „...jedině zbožnost je u člověka cestou k dosažení jeho posledního cíle, a tedy tím jediným potřebným, bez něhož vše ostatní není ničím.“¹⁴⁶ Žádné lidské umění, dovednost ani činnost neposkytuje uspokojení nejhlubší lidské touhy, touhy po dokonalém splynutí s Bohem. Proto je podle

¹⁴² Tamtéž, § 25, s. 28.

¹⁴³ Srov. tamtéž, § 6, s. 35.

¹⁴⁴ Tamtéž, § 26, s. 29.

¹⁴⁵ Srov. tamtéž, § 46, s. 35.

¹⁴⁶ Tamtéž, § 27, s. 29.

Komenského nanejvýš důležité pěstovat moudrost pro Boha, zbožnost a dávat jí přednost před vším ostatním. Výchova zbožnosti se má dít příklady, vlastními i cizími, ale především samotného Boha, předkládanými při každé příležitosti, předpisy a pravidly obsaženými zejména v Písmu svatém a také každodenní praxí dokud nevznikne dokonale zbožný člověk. S touto výchovou je podle Komenského třeba začínat již v útlém věku, protože tehdy je duše člověka dokonale čistá, bez opravdového pokažení.¹⁴⁷

Také teoretická znalost zla je podle Komenského pro člověka užitečná, a to zejména proto, aby se opravdovému zlu dokázal vyhnout a nenechal se svést ze správné cesty. Je však třeba mít se na pozoru, aby se člověk nepřiučoval zlému ani od sebe, ani od jiných, tím méně od svých učitelů. „Od sebe samého se učí zlu každý lenoch, ponechá-li se obrazům své představivosti. Od jiných, dostane-li se do špatné společnosti nebo dosáhne-li příležitosti vidět, slyšet nebo konat něco zlého. Konečně od svého učitele a vychovatele každý, kdo je cvičen ve všetečných oborech nebo z pohanských knih.“¹⁴⁸ Toho je třeba se podle Komenského vyvarovat.

To, že takováto universální výchova je možná, zdůvodnil Komenský tím, že člověk je obrazem Božím, jsou mu také Bohem poskytnuty prostředky v podobě tří knih Božích a nástroje v podobě smyslů, rozumu a víry pro dosažení plné moudrosti. „Neboť vnějšími smysly do nás vstupuje celý vnější svět. Rozumem se dá vybádat i to, co svou hlavní částí zůstává skryto, zatímco vírou se postihuje vše, co je skryto a co se Bohu zalíbilo zjevit.“¹⁴⁹

Universální výchova je pro lidstvo potřebná proto, aby každý člověk mohl svou aktivitou pracovat na své spáse. Podle Komenského je třeba všem ukázat, že život zde na zemi není konečný a smrt není jeho definitivním uzavřením, ale pouze vstupem do věčné existence s Bohem. Pobyt člověka na světě je

¹⁴⁷ Srov. tamtéž, § 47, s. 35 – 36.

¹⁴⁸ Tamtéž, § 48, s. 36.

¹⁴⁹ Tamtéž, § 32, s. 30.

jakousi školou pro život na věčnosti. Člověk jím musí projít a naučit se „...vezdejšího života ani ne tak užívat, jako využívat, aby tento vezdejší přechodný život byl nejen předchůdcem, nýbrž i přípravou pro onen budoucí, věčný.“¹⁵⁰ Toho se podle Komenského dosáhne, naučí-li se lidé na tomto světě vědět, volit a konat to, co je nakonec přivede do života věčného.

Třetí podmínkou universální výchovy je učit všestranně. Cílem vševýchovných snah Komenského je přiblížit člověka Bohu a učinit jej skutečným obrazem Božím, ze kterého by se Bůh těšil. Proto má být každý učen všestranně, aby „... všichni lidé byli učiněni co nejpodobnější Bohu (k jehož obrazu jsou stvořeni), to jest opravdu rozumní a moudří, opravdu činní a čilí, opravdu mravní a čestní, opravdu zbožní a svatí, a tím opravdu šťastní a blažení, nyní i na věky.“¹⁵¹ Všestranné zušlechťování člověka podle Komenského neznamená učit pro okázalost a vnější zdání, ale pro pravdu a skutečný užitek v tomto i budoucím životě.¹⁵²

Všestranná výchova má být taková, aby každý, „...kdo je vzděláván k moudrosti, výmluvnosti, vědám, k uhlazenosti mravů a k zbožnosti, se stal ne zvidálkem, nýbrž vědoucím, ne povídálkem, nýbrž výmluvným, ne chlubitvým diletantem, nýbrž výkonným pracovníkem, ne maskou ctnosti, nýbrž ctností samou, a konečně ne pokrytcem, předstírajícím zbožnost, nýbrž zbožným a svatým ctitelem Božím v duchu a v pravdě.“¹⁵³ Pokud vševýchova k tomuto cíli nesměruje, je podle Komenského mařením času a nijak nepřispívá k nápravě lidstva.

Komenský chtěl, aby vševýchova byla jednotná a celková, skutečná a zakotvená ve věcech samých, nenásilná, příjemná a tím tedy trvalá. Celkovost výchovy je nutná, aby se lidská přirozenost neupínala k jednotlivostem

¹⁵⁰ Tamtéž, § 36, s. 31.

¹⁵¹ Tamtéž, kap. I., § 8, s. 15.

¹⁵² Srov. tamtéž, kap. IV., § 1, s. 36.

¹⁵³ Tamtéž, § 1, s. 37.

a nezahlcovala se tak zbytečnostmi na úkor věcí potřebných a nezbytných. „Každý at' touží vědět, chtít a moci raději všechno, co vědět, chtít a moci dal Bůh, než jen nějakou část. Neboť pak teprve bude štěstí každého z nás plné, ne částečné, nebude-li zkomolené, nýbrž celistvé.“¹⁵⁴ Je také třeba, aby vševýchova byla zakotvena ve věcech samých a všichni byli vzděláváni řádně a k pravdě, ne povrchně, k domněnce nebo zdání, „...neboť zdání bez podstaty není k ničemu než ke zklamání.“¹⁵⁵ A celá musí probíhat nenásilně, „...klidně a vlídně k dobrovolné dokonalosti a vytrvalosti v dobru, až k spolehlivému výsledku.“¹⁵⁶ Násilné a hrubé donucování podle Komenského vzbuzuje nechuť. Proto má být člověk veden mírně a vlídně k plnému a trvalému vzdělání, aby neklesal zpátky k navyklé lenosti a nečinnosti, která je příčinou toho, že vše upadá do chaosu a spěje do záhuby.

Komenský takové vzdělání nepovažoval za nemožné i přes to, že tak dokonalé vzdělání není bez obtíží. Největší překážkou je sám člověk, který je podle něj nejsložitějším tvorem na tomto světě a jeho výchova vyžaduje tolik péče jako všichni ostatní tvorové dohromady, a jeho přirozená povaha, jež se nechce nechat ovládat jinými. Další obtíží je vliv okolí, zkažené mravy a špatné příklady, které pronikají zejména k mládeži a svádí ji na nesprávnou cestu. „Když pak k tomu jako jakýsi největší učitel přibude dav a odevšad zástupy souhlasící s každou neřestí, pak jsme dokonale nakaženi scestnými názory a odpadáme i od přírody samé.“¹⁵⁷ Tyto překážky však podle Komenského lze překonat, zachová-li se řád, který zavedl Bůh, bude-li se krotit nevázanost neomezené svobody vytyčením rozumných mezí dychtivosti vůle a povedou-li se děti již od útlého věku k poslušnosti Bohu a disciplíně. Také je třeba odstranit z dosahu mládeže všechny zlé příklady a zamezit jakékoli příležitosti ke špatnostem. „Hříchy se nedějí bez napodobení, a napodobení ne bez příkladu;

¹⁵⁴ Tamtéž, § 4, s. 38.

¹⁵⁵ Tamtéž, kap. IV., § 5, s. 38.

¹⁵⁶ Tamtéž, § 6.

¹⁵⁷ Tamtéž, § 11, s. 40.

nebude-li příkladů, nebude napodobení.“¹⁵⁸ Lidská přirozenost tíhne k pravdě, dobru a jednotě a je ochotna následovat lež a zlo, jeví-li se jako pravda a dobro. Proto se jí mají předkládat především základy a hlavní složky spíše než neužitečné podrobnosti, protože „...budeme-li moci převést mysl k uvažování o největších věcech na světě, odvedeme ji snáze od nicotnosti světských zájmů.“¹⁵⁹

Komenský byl přesvědčen, že pokud se výchova bude držet těchto zásad, docílí se toho, že všichni lidé dosáhnou pravé moudrosti, jejímž projevem bude pravdivý vztah k věcem. Společnost bude uspořádána pravou politickou správou, která se bude projevovat pravdivým vztahem k lidem. A konečně také povede k pravé zbožnosti, tedy k pravdivému spojení s Bohem. Jedině tímto způsobem se osvícený člověk nemine svým posláním na tomto světě. Jak na to ostatně upozornil Patočka: „V této rozvětvenosti vztahů se realizuje teprve celkový smysl lidského života: celkové, nerozdobené a tím harmonické poznání, celkový, harmonický, dokonale mírový vztah ke všem lidem, posléze celkový, všeobjímající vztah k věčnosti.“¹⁶⁰

Pansoficky vzdělaný člověk pak ve vědění dosáhne harmonie mezi věčným a zdejším. Porozumí rozčlenění jsoucna na věci, myšlenky a řeč a dospěje tak k harmonii svých činů, myšlenek a slov. Ve svém jednání bude rozumět cílům, prostředkům i způsobům činnosti jak své vlastní, tak také druhých. A bude schopen v jednání, myšlení i řeči rozlišit podstatné od vedlejšího či neškodné od škodlivého.

¹⁵⁸ Tamtéž, § 15, s. 41.

¹⁵⁹ Tamtéž, § 18, s. 42.

¹⁶⁰ PATOČKA, J. *Náčrt pedagogického universalismu J. A. Komenského*, cit. d., s. 203.

6. kapitola

Prostředky vševýchovy

Universalita Komenského výchovy však nespočívá pouze v zásadě učit všechny všemu všestranně. Tuto myšlenku náš filosof dále rozvíjel a dospěl k závěru, že pro universální subjekt výchovy bude třeba universálních škol. Aby mohli být lidé učeni všemu, bude nutné zajištění universálních nástrojů vzdělávání, tedy knih. A aby bylo možné učit všestranně, bude potřeba universálních učitelů, kteří budou schopni přizpůsobit veškeré učivo všem svým žákům a to všemi způsoby.

Pro pansoficky reformovaný vzdělávací systém Komenský užíval názvu Panscholia. Vzdělání a výchova se již nemá omezovat na ranou část lidské existence zde na zemi, naopak má být součástí celého života jedince, smrti nevyjímaje. Pro českého myslitele, v souladu s jeho křesťanskou vírou, bytí člověka nekončí smrtí, ale následuje nadpozemský život v dokonalém spojení s Bohem. Aby takový život byl ve skutečně pravdivém a dokonalém spojení se Stvořitelem, prochází člověk pozemským životem, jež by ho měl důkladně připravit. „Ani sama smrt nebo sám svět neukončuje lidský život. Každý, kdo se narodil člověkem, musí jít až za to všechno přímo do věčnosti, jakoby na vysokou školu nebeskou. Tedy všechno, co předchází, je cesta, příprava, dílna, je to nižší škola.“¹⁶¹

Výchova a vzdělání má probíhat v každém věku a každý věk má také své specifické úkoly, jimiž se vytváří osobnost člověka. Patočka tuto Komenského tezi formuloval slovy: „Panscholie vychází z toho, že každý věk je určen ke školení a zdokonalování člověka; dokonce má v tom každý věk svou

¹⁶¹ KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedia*, kap. V., § 1, cit. d., s. 43.

specifickou, žádným jiným nenahraditelnou úlohu, poněvadž každý rozvíjí některou stránku člověka, kterou jinde vzdělávat nelze, nebo s obtíží.“¹⁶²

Jak již bylo řečeno, Komenský rozdělil lidský život na osm etap. V každé z nich se rozvíjí jiná stránka lidské osobnosti, a proto ke každé z nich ustanovil odpovídající školu. První, škola zrození, by měla být umístěna všude tam, kde se rodí děti, druhá, škola útlého dětství, v každé domácnosti. Tyto dvě školy nazývá Komenský školami soukromými, protože jsou zcela v péči rodičů. Třetí škola, odpovídající věku dětství, má být v každé vsi, škola dospívání v každém městě a škola mladosti v každé zemi. Tyto tři jsou školami veřejnými, protože by měly být pod dohledem veřejných institucí, jako jsou církev a světské úřady. Šestá škola, škola dospělosti, bude rozmístěna po celém světě a škola stáří všude tam, kde jsou starší lidé. Obě tyto školy jsou soukromou záležitostí každého jednotlivého člověka, který se řídí podle vlastního uvážení a za své skutky odpovídá pouze vlastnímu svědomí a Bohu. Komenský je nazývá osobními.¹⁶³

Za podstatné považoval český pedagog promyslet zvláště školy veřejné. „Veřejnými školami nazývám shromáždění, kde mládež celé vesnice, celého města nebo celého kraje se cvičí hromadně k dovednostem a vědění, k slušným mravům a k pravé zbožnosti, pod dozorem nejváženějších mužů (nebo žen), čímž se má dosáhnout, aby všude bylo plno lidí dobře vzdělaných.“¹⁶⁴ Nutnost zakládat takové školy je podle Komenského nasnadě: sami rodiče totiž nestačí na správné vzdělání a výchovu svých dětí, ať už z důvodu vlastní nevzdělanosti či nedostatku času apod. Mají-li být tedy skutečně všichni bez výjimky vzděláváni, je třeba zřídit takové instituce, do kterých by rodiče mohli a podle Komenského měli povinnost, posílat své děti. Dalším důvodem k zakládání veřejných škol je pro našeho reformátora to, že pokud jsou děti vyučovány hromadně, usnadňuje a spoří to vynaložené úsilí, oživuje a zpříjemňuje to práci

¹⁶² PATOČKA, J. *Náčrt pedagogického universalismu J. A. Komenského*, cit. d., s. 209.

¹⁶³ Srov. tamtéž, s. 44.

¹⁶⁴ KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedia*, kap. V., § 9, cit. d., s. 44.

jak učiteli, tak také žákům a kýžené výsledky se dostávají rychleji a do mysli studentů jsou vtištěny trvaleji díky neustále předkládaným příkladům a vzájemnému soutěžení žáků mezi sebou. Třetím důvodem je navazování sociálních kontaktů, stejně jako je tomu u církevních shromáždění a občanských sněmů.

Cílem těchto veřejných institucí je vychovat gramotného, mravného a zbožného jedince pro praktický plnohodnotný život. Komenský požadoval, aby se mládež učila číst a psát, aby tak žádný člověk nezůstal negramotný. Škola má být především přípravou do života, proto by se mělo učit to, co člověk prakticky v životě využije. „Vždyť vůbec nelze připustit, aby se mládež zaměstnávala ve školách takovými věcmi, s nimiž si později nemůže nic počít, nýbrž má se zaměstnávat takovými, jimiž by byla uváděna přímo do životní praxe.“¹⁶⁵ Škola má také důrazně dbát na mravní výchovu, neboť výchova k slušným mravům je podle Komenského ve veřejném zájmu. Děti mají přivykat ctnosti tak, aby se jim, až dokončí své vzdělání ve veřejné škole, nectnosti ošklivily. „Musíme tedy především dosáhnout, aby každá veřejná škola se stala veřejnou dílnou ctností, aby se děti neučily nectnostem dříve, než je chápou.“¹⁶⁶ Také zbožnost je primárním prvkem veřejné výchovy a výuky, protože je podle Komenského duší vzdělání a života. Její výuka by se měla dít především pomocí příkladů a napodobování a dodržováním daných předpisů.

Učení pomocí příkladů a napodobováním považoval Komenský za metodu vhodnou k výuce jakéhokoliv předmětu. Taková metoda je nejen praktická, ale pro studenty se tak učení stane příjemným. Vše, co je třeba děti naučit se musí podat způsobem, který dětská mysl snadno pochopí, aby se pro ně škola stala hrou, „...to jest příjemnou předehrou celého života.“¹⁶⁷

¹⁶⁵ Tamtéž, § 12, s. 45.

¹⁶⁶ Tamtéž, § 13.

¹⁶⁷ Tamtéž, § 28, s. 48.

Na závěr kapitoly o panscholii Komenský napsal: „Dodávám, že by všechny školy měly být také skutečně školami pansofickými, vyčerpávajícími postupně všechno, co je 1. vnímatelné smysly; 2. rozumové; 3. duchovní (to jest jsoucna fyzická, metafyzická a hyperfyzická). A to ne každé zvláště, nýbrž spojeně ve všech sedmi stupních lidského věku, vzestupně od základů a počátků přes širší a vyšší stupně k vrcholům, kam až se dá na světě dospět.“¹⁶⁸

Pro pansoficky reformovanou výchovu a výuku je potřeba správných universálních knih. Soubor takových knih Komenský nazýval pambiblia, tedy všeknižnictví.

Český filosof byl přesvědčen, že Bůh dal člověku tři knihy boží moudrosti, které plně postačují k dosažení pravé moudrosti. Jsou jimi svět kolem nás, vlastní rozum v nás a Písmo před námi. „Tyto tři knihy Boží moudrosti jsou pravou a plnou knihovnou všeho, co je člověku třeba zde na zemi i pro věčnost vědět a věřit, dělat a doufat, ale jen pro ty, kteří jsou již přivedeni k moudrosti.“¹⁶⁹

Pro výuku dětí jsou potřeba jiné knihy. Takové, které budou přístupné jejich myšlení. „Jejich nejvyšším posláním je, aby svému cíli, pravému lidskému vzdělávání, vyhovovaly přímo, plně a přístupně.“¹⁷⁰ V těchto knihách musí být Bůh postaven jako nejvyšší stálý princip, aby vedly žáka k jeho pravému cíli. Musí obsahovat vše, co Bůh člověku zjevil, aby lidé byli skutečně všestranně vzdělání, „to jest myslí moudří, vůlí svatí a svými skutky v Bohu mocní.“¹⁷¹

„Pro učebnice jsou hlavními požadavky stručnost a určitost, příjemnost podání, jasnost a určitost vyložené pravdy.“¹⁷²

¹⁶⁸ Tamtéž, § 30.

¹⁶⁹ Tamtéž, kap. VI., § 3, s. 49.

¹⁷⁰ Tamtéž.

¹⁷¹ Tamtéž, kap. VI., § 5, s. 50.

¹⁷² PATOČKA, J. *Náčrt pedagogického universalismu J. A Komenského*, cit. d., s. 209.

Aby učebnice na první pohled neodrazovaly děti od učení, nemělo by jich být přespříliš, přesto však tolik, aby odpovídaly jednotlivým věkovým stupňům a určeným cílům a plynule jedna na druhou navazovala. Navíc mají být rozdělené podle stupně obtížnosti na knihy pro začátečníky, pokročilé a blížící se dokonalosti.

Také stručnost jejich obsahu je důležitým faktorem. Učebnice pro děti by neměly zmiňovat maličkosti, sporné nebo několika způsoby vysvětlitelné věci. Naopak mají obsahovat zaručeně pravdivé a pro život užitečné věci.

Za velmi důležité považoval Komenský psát všechny učebnice takovou metodou, aby knihy byly snadno pochopitelné nejen při školním výkladu, ale porozuměl by předkládanému učivu i samouk, jemuž se z jakéhokoli důvodu nedostalo vzdělání ve veřejných školách. „Budou-li totiž někteří, jimž se nepoštěstí učit se ve veřejných školách, ať mají možnost napravit tuto škodu vlastním přičiněním a stejně dosáhnout všeho už na svou vlastní pěst (předpokládá to pouze znalost čtení).“¹⁷³ Metodou, jež by odpovídala tomuto požadavku, je psaní učebnic formou dialogu. Žáci i učitelé si tak navyknou moudře se tázat a na otázky moudře odpovídat. „Tak bude možné tímto naším způsobem dosáhnout, aby učebnice byly nikoli pokladnicemi vzdělání a moudrosti (jak se jim až dosud říkávalo), nýbrž nálevkami, jimiž se bude jakoby potrubím přelévat v mysl pozorných čtenářů vše, co prýští z trojí knihy Boží moudrosti.“¹⁷⁴

Komenský se také zabýval podrobnějšími zásadami, které je třeba dodržovat při psaní knih. Knihy mají být především o podstatných věcech a přinášet tak zásadní užitek do života člověka. Autoři knih by podle něj neměli opisovat něco, co již bylo napsáno někým jiným nebo přespříliš citovat jiné autory. Tím se předejde zbytečnému množení knih, které obsahují jednu a tutéž

¹⁷³ KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedia*, kap. VI., § 13, cit. d., s. 51.

¹⁷⁴ Tamtéž, § 15, s. 51.

věc, řečenou jinými slovy. Takové knihy jsou podle Komenského zatížené zbytečnostmi, ba dokonce škodlivé, neboť tak dochází k „zavalování a matení rozumu“ čtenáře. „Zlozvyk psát knihy o věcech již známých (to jest přepisovat odjinud a ohřívat staré věci) ať zhyne!“¹⁷⁵ Knihy nemají obsahovat nic, co není zaručeně pravdivé a skutečně užitečné. Pokud tomu není vyhnoutí, mají se takové skutečnosti svědomitě probrat ze všech úhlů a naznačit, kam se kloní pravda. Autor takové knihy má zastávat objektivní postoj, vyvarovat se vlastních úsudků a ponechat na čtenáři, aby si vytvořil vlastní názor podle svého nejlepšího uvážení. Každá z nových knih má být úvodem ke třem knihám Boží moudrosti, tedy Písmu, světu a lidské mysli a poskytnout čtenáři klíč k jejich porozumění.

Komenský dále požadoval vydání několika universálních knih, které by ještě více rozsvítily světlo moudrosti v myslích lidí. Tyto knihy by měly být opatřeny celosvětovým orgánem, jenž Komenský nazýval sborem světla, a na jejich vzniku by se měly podílet všechny světové národy.

Jsou jimi: Pankosmografia, jež by obsahovala přesné mapy nejen země, ale i nebe, Panchronologia, Panhistoria, Pandogmatia, ve které budou sepsány všechny objevy, vynálezy a názory všech vynikajících mužů celého světa současných i minulých, Pansofia, která by měla být normou pro všechny odborné knihy, universální komentáře ke knihám Boží moudrosti, Panantheia, jež by obsahovala všechny moudré výroky, které kdo v jakékoli době pronesl, a to v abecedním pořádku a v neposlední řadě také katalog omylů lidského pokolení, aby je lidé snáze rozpoznali a tak se jich vyvarovali.

„Každá kniha nového věku (zejména učebnice) bude muset být cele pansofická, cele pampaedická, cele panglottická, cele panorthotická. Pansofická bude podávat jádro veškeré plné moudrosti, každá podle svého stupně, zhuštěněji nebo obšírněji. Pampaedická bude všem myslím sloužit ve všem, rovněž každá podle svého stupně. Panglottická bude přeložená do všech živých jazyků kvůli

¹⁷⁵ Tamtéž, § 18, s. 52.

větší srozumitelnosti prostého slohu. Panorthotická bude sloužit mocně buď k zamezování, nebo k nápravě poruch, každá zase na svém místě a svým způsobem.¹⁷⁶

Pansofické knihy však nejsou jedinou nutností pro veřejné školy. Podle Komenského si žáci musí ze školy odnést především „řádně vypěstovanou mysl, srdce, jazyk a ruce, aby tak po dny svého života nenosili moudrost v knihách, nýbrž ve svém nitru, a aby ji osvědčovali svými skutky.“¹⁷⁷

Aby si však studenti neodnášeli pouze mechanickou znalost pansofických učebnic, ale pravou moudrost dosaženou správným pochopením knih, je potřeba, aby byli dobře vedeni. Toto vedení studentů k pravé moudrosti Komenský svěřil do rukou všeučitelů. „Je to učitel pansofický, který umí všechny lidi vzdělávat ve všem, co přivádí k dokonalosti lidskou přirozenost, aby se lidé stali všestranně dokonalými.“¹⁷⁸ Nauku o takovém vedení Komenský nazval všeučitelství čili pandiskalie. „Všeučitelství je nauka o učiteli vševědném, takovém tedy, který všecky lidi libovolného stupně věkového je s to vést k vševědnému cíli.“¹⁷⁹

V nauce o pandiskalii předložil Komenský několik didaktických rad, kterých by se měl každý všeučitel držet a řídit se jimi. Aby bylo dosaženo cíle pansofického vzdělání, musí učitel podle Komenského splňovat tři podmínky. Jednak musí být sám takový, jakými má učinit své svěřence, musí znát způsoby, jak je takovými učinit a musí být také horlivý a nadšený pro své dílo. Učitel tedy má být pravým příkladem pansoficky vzdělaného člověka. Vzdělaný a moudrý, počestný, zbožný, pracovitý, tedy zcela osvětlený světlem Boží moudrosti.

Pro úspěch jejich poslání je potřeba, aby znali všechny cíle, prostředky a rozmanitost metody vševýchovy. „Všeučitel je tedy učitelem všech možných

¹⁷⁶ Tamtéž, § 16, s. 52.

¹⁷⁷ Tamtéž, kap. VII., § 1, s. 59.

¹⁷⁸ Tamtéž, § 2.

¹⁷⁹ PATOČKA, J. *Náčrt pedagogického universalismu J. A Komenského*, cit. d., s. 209.

škol, ovládající universální, jednotnou metodu.“¹⁸⁰ Učitel musí brát v potaz jak všeobecný cíl lidského vzdělání, tak také jisté speciální cíle a vlastní cíl svého učitelského povolání.

Za všeobecný cíl považoval Komenský návrat ke ztracenému obrazu Božímu, „...to jest ke ztracené dokonalosti svobodné vůle, jež záleží ve volbě dobra a zamítání zla, aby se tak lidé naučili pravdivě znát, dobré chtít, potřebné konat...“¹⁸¹ Povinností všeučitelů je tedy učit své svěřence všemu tomu, co vede k obnově obrazu Božího v člověku, seznámit je se třemi knihami Boží moudrosti, aby všichni byli učiněni vědoucími, schopnými řídit nejen sama sebe, ale i jiné a dobrými, tj. zbožnými, milosrdnými a spravedlivými.

Za své musí vzít všeučitel také zásady, které usnadní a zpříjemní cestu k pravé moudrosti: universálnost výchovy a vzdělání, jednoduchost a dobrovolnost. „Univerzálnost, aby všichni mohli být učeni všemu. Jednoduchost, aby se mohli učit spolehlivě spolehlivými prostředky. Dobrovolnost, aby se učili všemu lahodně a příjemně, takřka hrou.“¹⁸²

Universalita výchovy tedy spočívá v tezi učit všechny, všemu, a to všestranně. Komenský zastává názor, že k učení by měl být člověk přiváděn co nejdříve, tedy již v dětství a jeho mysl má být učena a cvičena až do doby, kdy se sám osamostatní a převezme skutečnou odpovědnost sám za sebe, své skutky a svůj další duševní vývoj. Plně pansoficky vzdělaný člověk je sto sám se dále po rozumové stránce vzdělávat pomocí tří Božích knih. K tomu však musí být přiveden a připraven v „dílnách lidskosti“, ve veřejných školách. Aby se předešlo zmatkům a omylům, měla by výuka ve školách jít kupředu po stupních, jež odpovídají věku a mentální zralosti svěřenců. Mělo by se tedy postupovat podobně jako tomu je ve vývoji člověka. Nejdříve se rozvíjí smyslové vnímání, následuje rozumové a nakonec se utváří víra v Boha. Komenský byl přesvědčen,

¹⁸⁰ Tamtéž.

¹⁸¹ KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedia*, kap. VII., § 7, cit. d., s. 59.

¹⁸² Tamtéž, kap. VII., § 8, cit. d., s. 60.

že ve vzdělávání dětí by se mělo začínat u věcí hmotných, které si žák může „ohmatat“ svými smysly, postupovat k věcem duchovním, které uchopuje rozum a nakonec k těm zjevným, jež jsou záležitostí víry. „Zdá se, že tuto metodu naznačil sám Bůh, který nejdříve stvořil tento hmotný svět, pak člověka plného rozumu a konečně přidal (oslovením člověka) svůj hlas.“¹⁸³ Všestrannost vzdělání spočívá nejen ve zdokonalování rozumových schopností na teoretické úrovni, ale také v soustavném cvičení řeči a ruky, tedy jednoznačně praktických dovednostech.

Vhodnou metodou takto uchopené výuky je spojení analýzy, syntézy a synkrize. Aby věc byla plně pochopena do svých nejhlubších základů, je třeba ji nejprve podrobit přesné analýze, tedy rozebrat celek na jednotlivé nejjednodušší části, neboť analýza je podle Komenského „první a nejhlubší základ každého pravého poznání.“¹⁸⁴ Pouhá analýza věci je však sama o sobě nedostatečná. Z rozebrání věci a pozorování jejích jednotlivých částí neplyne téměř žádný užitek a sama analýza tak nestačí k plnému pochopení. Proto následuje syntéza, tedy sestavení jednotlivých částí zpět v původní celek. Tak lze dospět k pochopení fungování či řádu věci. Posledním úkonem by měla být synkrize, tedy srovnání. „Neboť rozumět věcem jednotlivě (jak tomu mezi prostým lidem bývá) je cosi zlomkovitého, ale rozumět souladu věcí a společným vztahům všeho ke všemu, to je teprve něco, co vnáší do mysli jasné a po všem se rozlévající světlo.“¹⁸⁵

Všeučitel musí tedy především přivést své svěřence od krajní nevědomosti k nejjasnějšímu světlu poznání. Komenský zde uvedl způsob, jímž toho lze dosáhnout: „1. Rozsviť mu všechny pochodně, tj. předkládej mu věci, vyvolávej představy a učň, aby slyšel o tom mluvit Boha. 2. Otvírej mu oči ke všemu, tj. obracej smysly k věcem, rozum k představám, víru k svědectvím Božím.

¹⁸³ Tamtéž, § 15, s. 61.

¹⁸⁴ Tamtéž, § 16, s. 62.

¹⁸⁵ Tamtéž.

3. Veď jej po stupních, aby tak povšechné poznání předcházelo před speciálním, celkové před podrobným, smíšené před rozlišeným, až se dospěje k vědění nejspeciálnějšímu, nejpodrobnějšímu a nejrozlišenějšímu.¹⁸⁶ Za nejspolehlivější metodu, jak člověka dovést k plnému rozumovému poznání, považoval český myslitel postup od již známých faktů k neznámým, od nejjednoduššího k složitějšímu. Výchovný proces má tedy „...docela určitý řád a směr, směřuje od blízkého k vzdálenému, od známého k neznámému, od jednoduchého k složitému, od smyslově konkrétního k abstrakci a všeobecnosti: hlavní smysl tohoto procesu je směr k celkovosti a k universalitě.“¹⁸⁷ Pomocí analogie pak bude možné pochopit neznámé nebo dosud neprobádané skutečnosti. „...soustava věcí je jediná, všude navzájem tak související, že nikde není mezery. Kdo sleduje věci postupně, tomu se nenaskytne nic zcela nového, nýbrž jen jakoby očekávaný nový způsob nebo stupeň toho, co předcházelo. Podobně také poznání věcí se má v lidské mysli spojovat či zřetězovat tak, aby se dítěti, jinochu, muži atd. nenaskytlo nic jakoby nového, nýbrž jen jako podrobnější rozvedení dřívějších poznatků.“¹⁸⁸

V tomto světle se pak universalita výchovy a důraz na celek jeví jako nejpodstatnější základ výchovného procesu vůbec. K nim totiž lidská povaha přirozeně tíhne. Na závěr kapitoly o vývoji pedagogického universalismu u Komenského Patočka napsal: „Lidská povaha má v sobě v hloubce právě tak původní síly, které směřují k universalitě, ke společenskému i vesmírnému celku; úlohou vychovatele je tyto síly podchytit, vést, dávat jim tolik potravy, kolik je třeba, aby v člověku převážily nad vším, co lidi odděluje a uzavírá do sebe; pravý smysl přirozené výchovy, přirozené metody vychovatelské je universalita.“¹⁸⁹

¹⁸⁶ Tamtéž, § 18, s. 63.

¹⁸⁷ PATOČKA, J. *Komenský a hlavní filosofické myšlenky 17. století*, cit. d., s. 142.

¹⁸⁸ KOMENSKÝ, J. A. *Pampaedia*, kap. VII., § 29, cit. d., s. 69.

¹⁸⁹ PATOČKA, J. *Náčrt pedagogického universalismu J. A. Komenského*, cit. d., s. 216.

Závěr

Práce je zaměřena k problému universalismu ve filosoficko-pedagogickém systému Jana Amose Komenského. Universalismus k jeho vychovatelské nauce bytostně náleží a více či méně se prolíná celým jeho dílem od *České didaktiky* až k *Všeobecné poradě o nápravě věcí lidských*.

Ve své práci jsem se snažila ukázat, jak ke Komenskému přistupovali někteří světoví i čeští myslitelé. Filosofická stránka jeho myšlenkového systému byla na čas zastíněna pedagogikou a Komenský byl odstraněn z dějin filosofie. O rehabilitaci Komenského – filosofa se zasloužili především J. G. Herder, T. G. Masaryk a J. Patočka.

Patočka v Komenského filosoficky založené vychovatelské nauce spatřoval jeden ze čtyř velkých racionalistických konceptů 17. století. Upozornil, že jeho myšlenkovou soustavu je třeba chápat jako genezi myšlenek vševědných, vševýchovných a všenápravných. Komenský svou vychovatelskou nauku postavil na myšlence panharmonie, jež má antické kořeny. Patočka Komenského považoval za originálního filosofa. Jeho originalita podle něj spočívala v tom, že ideu panharmonie zařadil do výchovného procesu, protože pochopil, jak je tato myšlenka pro vychovatelský projekt plodná a užitečná. Patočka shledal, že Komenský „...zůstává jakožto filosofický zakladatel pedagogiky originálním a prvořadým představitelem racionalismu 17. století.“¹⁹⁰

Komenského vychovatelský systém má kořeny v křesťanské víře. Má hluboké ontologické založení. Český pedagog se nechal inspirovat emanační teorií, kterou rozvíjeli antičtí myslitelé a novoplatonská tradice ji pak upravila v duchu křesťanské theologie. Důležitým ontologickým principem, významným i v Komenského vychovatelské nauce, je světlo. Ne však světlo jako fyzikální vlastnost, ale světlo jako ontologický princip, Božská záře osvětlující všechna jsoucna a ozřejmující jejich podstatu. Svou vychovatelskou nauku postavil

¹⁹⁰ PATOČKA, J. *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, cit. d., s. 231.

na myšlence harmonie, která prostupuje universum. Díky této harmonii lze pomocí analogie postihnout veškeré jsoucnost, pochopit podstatu jakékoli věci, poznat její vlastnosti a porozumět jejím vztahům s jinými jsoucnostmi.

Hlavní zásadou Komenského universální výchovatelství, které je v této práci věnována pozornost, je *omnes, omnia, omnino*. Komenský požadoval, aby byl ke vzdělání a moudrosti veden každý člověk bez ohledu na jeho pohlaví, sociální postavení, národnost či náboženské vyznání. Všichni lidé mají být vzděláváni ve všem, co je pro lidský život důležité. K tomu poskytl Bůh tři knihy. Knihu Písma svatého, knihu přírody a knihu mysli. Jejich pomocí se lidé mohou učit také všestranně, tj. čerpat ze smyslů, rozumu i víry. Komenský prosazoval universální vzdělání především proto, že novou, reformovanou výchovu považoval za jediný možný prostředek nápravy všeho lidstva. Bez universální výchovy a vzdělání spěje podle něj lidský život k úpadku a chaosu a vzdaluje se svému cíli, kterým je spasení a věčný život v dokonalé harmonii s Bohem.

Jan Amos Komenský také velkou pozornost věnoval promýšlení, jakými prostředky by bylo možné nově koncipovanou výchovu a vzdělání realizovat. Rozdělil lidský život na osm vývojových etap: zrození, útlé dětství, dětství, mládost, dospívání, dospělost, stáří a smrt, a ke každé z nich přiřadil odpovídající školu. Velkou pozornost věnoval především škole dětství, mládosti a dospívání, které nazýval školami veřejnými. Tyto školy mají být místem hromadné, všem dětem přístupné výchovy a výuky. Komenský navrhoval, aby byly zřízeny pansoficky reformované školy, v nichž by každý stupeň, učební forma i látka odpovídaly věkové zralosti žáků. Pro novou, pansofickou výchovatelství soustavu žádal Komenský vytvoření nových knih. Především těch pro výuku, tedy učebnic, které by byly přístupny chápání studentů. Učebnice již podle něj nemají být „pokladnicemi moudrosti“, ale mají vést člověka k poznání a pochopení skutečného zdroje moudrosti, kterým jsou tři knihy Boží. Komenský také požadoval, aby výuku dětí zajišťovali pansoficky vzdělání, ctnostní a zbožní

učitelé. Tito učitelé měli vést své žáky a položit u nich pevné a trvalé základy moudrosti, slušných mravů a pravé zbožnosti.

Komenského práce je v dnešní době oceňována především pro svůj filosoficko-pedagogický odkaz, a to zejména díky Janu Patočkovi. Jak Patočka upozornil ve stati *Základní filosofické myšlenky J. A. Komenského*, Komenský jako první v dějinách sjednotil filosofii s vychovatelskou naukou a jeho myšlenky vedly k vytvoření „...první skutečné soustavy pedagogických pojmů (a následkem toho k založení moderní pedagogické vědy), bez níž nemůže existovat moderní školská a pedagogická praxe vůbec, a tím ani kulturní kontinuita moderního lidstva.“¹⁹¹ Některé jeho požadavky, například aby výuka probíhala v mateřském jazyce, názorné vyučování, požadavek, aby se při vyučování postupovalo od jednoduchého ke složitějšímu, jsou platné dodnes. S některými Komenského požadavky ostatně není v rozporu ani současné kolektivní vyučování a rozdělení žáků do několika tříd podle věku.

Komenského prvořadým cílem bylo dovést člověka k opravdové lidskosti. Člověk se podle něj lidským nerodí, ale během života se jím stává, a to především díky správné výchově. Lidskost člověka spatřoval Komenský v jeho universalitě. „Člověk, je-li opravdu člověkem, je bytostí univerzální. Zřetel k celku světa je základní podmínkou humanizace člověka.“¹⁹² Podle Jana Patočky dospěl Komenský úvahou o tom, jak pomoci člověku k lidskosti, nejdříve k vychovatelskému, od úvah o vychovatelskému k pansofii, tedy způsobu vědění, jež pravé vychovatelské vyžaduje a od pansofie přes úvahy o reálných podmínkách pansofické výchovy k všenápravě.¹⁹³ Dnešní pedagogická praxe je, na rozdíl od Komenského vševýchovného systému, zaměřena především na výchovu odborníků v různých oborech lidské činnosti. Rozvíjí u člověka jeho sebestřednost, ale zároveň podléhá tendenci člověka opracovávat a manipulovat s ním jako s věcí mezi jinými věcmi. Patočka upozornil, že některé Komenského

¹⁹¹ PATOČKA, J. *Základní filosofické myšlenky J. A. Komenského v souvislosti se základy jeho soustavného vychovatelského učení*, cit. d., 261.

¹⁹² SCHIFFEROVÁ, V. *Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku.*, cit. d., s. 188.

¹⁹³ Srov. PATOČKA, J. *Jan Amos Komenský a dnešní člověk*, cit. d., s. 359.

zásady a praktické požadavky jsou sice v dnešní době již překonané, ale „...to, na čem Komenskému záleželo nejvíce, výchova jako způsob, jak člověka dovést k tomu, aby byl vskutku člověkem, je stejně živým problémem dnes jako za jeho dob.“¹⁹⁴

¹⁹⁴ Tamtéž.

Použitá literatura

A. Primární literatura

KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských (I. svazek)*. 1. vydání. Praha: Svoboda, 1992. 563 s. ISBN 80-205-0226-2

KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských (II. svazek)*. 1. vydání. Praha: Svoboda, 1992. 500 s. ISBN 80-205-0227-0

KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských (III. svazek)*. 1. vydání. Praha: Svoboda, 1992. 594 s. ISBN 80-205-0228-9

KOMENSKÝ, J. A. *Didaktika veliká. Navržení krátké o obnovení škol v království českém*. Praha: Dědictví Komenského, 1905. 378 s. Sebrané spisy J. A. Komenského. Díl 1.

PATOČKA, J. *Komeniologické studie I*. 1. vydání. Praha: Oikoymenh, 1997. 426 s. Sebrané spisy Jana Patočky, sv. 9. ISBN 80-86005-52-6

PATOČKA, J. *Komeniologické studie II*. 1. vydání. Praha: Oikoymenh, 1998. 396 s. Sebrané spisy Jana Patočky, sv. 10. ISBN 80-86005-03-4

PATOČKA, J. *Komeniologické studie III*. 1. vydání. Praha: Oikoymenh, 2003. 671 s. Sebrané spisy Jana Patočky, sv. 11. ISBN 80-7298-079-3

B. Sekundární literatura

SCHALLER, K. *Comenius 1992: Gesammelte Beiträge zum Jubiläumsjahr*. 1. Aufl. Sankt Augustin: Academia-Verlag, 1992. 380 s. Schriften zur Comeniusforschung; Bd. 22. ISBN 3-88345-699-3

PATOČKA, J. *Korespondence s komeniologou I*. 1. vydání. Praha: Oikoymenh, 2011. 450 s. Sebrané spisy Jana Patočky, sv. 21. ISBN 978-80-7298-439-8

QUICK, R. H. *Vychovatelští reformátoři*. Praha: Jan Laichter, 1897. 401 s.

PALOUŠ, R. *Čas výchovy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. 237 s. ISBN 80-04-25415-2

PRÁZNÝ, A., SCHIFFEROVÁ, V. (edd.) *Pojetí světa v díle Jana Amose Komenského*. 1. vydání. Univerzita Pardubice, 2009. 202 s. ISBN 978-80-7395-221-1

TRETERA, I. *Nástin dějin evropského myšlení*. 4. vydání. Praha; Litomyšl: Paseka, 2002. 374 s. ISBN 80-7185-171-X

Comenius redivivus: Příspěvky k filozofii výchovy. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy: Spolek absolventů a přátel Univerzity Karlovy, 1991. 98 s. Studia paedagogica. ISSN 0862-0202